

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra elektronické kultury a sémiotiky

Bc. Jakub Charvát

Příroda jako mýtus

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. Jakub Češka, Ph.D.**

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu. Souhlasím se zpřístupněním této práce v knihovně Univerzity Karlovy a prostřednictvím elektronické databáze kvalifikačních prací v repozitáři UK a rovněž s jejím používáním ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Dále prohlašuji, že práce nebyla využita k získání stejného nebo jiného titulu.

V Praze dne 28. června 2013

Bc. Jakub Charvát

Poděkování

Děkuji Mgr. Jakubu Češkovi, PhD. za cenné rady a ochotu, s jakou se zhostil vedení mé práce. Také děkuji za podporu své partnerce Martině, bez které bych práci nikdy nedokončil.

Obsah

Abstrakt	5
Úvod	6
Co je příroda?	11
Dlouhé devatenácté století	16
První republika	28
Období totality	40
Přelom tisíciletí	53
Závěr	61
Přehled literatury a použitých zdrojů	63

Abstrakt

Co je to "příroda"? Jaké významy jí lidé přikládají a co od ní očekávají? Jak se měnilo chápání přírody v různých historických obdobích a u různých společenských skupin? Na tyto otázky hledá práce odpovědi na základě beletrie i historických pramenů. Jako metodologický nástroj je využit Barthesův dvojstupňový systém značení. Práce je rozdělena do čtyř historických období: 19. Století, 1918-1938, 1938-1989 a od roku 1989 do současnosti. Práce se zaměřuje jak na beletrii, tak i na memoárovou literaturu a historii hnutí spojených s pobytem v přírodě. Věnuje se také estetice a ekologii. V poslední části práce je zmíněno také zobrazení přírody v reklamě. Nejčastějším typem zobrazení je příroda jako místo úniku, v doslovném i přeneseném významu.

klíčová slova:

příroda, turistika, tramping, scouting, woodcraft, chataření a chalupaření, ekologie

Abstract

What exactly do we mean by “nature”? What do people expect from “nature”? And how has our understanding of it changed? The M.A. thesis “Nature as Myth”, using Barthe’s two-tiered system of signs and myths as a methodological tool, attempts to answer these questions through an examination of various historical and literary sources. The thesis has a chronological structure, consisting of four parts: 19th century, 1918-1938, 1938-1989, and from 1989 until the present. It focuses on fiction, memoir, and the history of “back to nature” movements. It also deals with environmental and aesthetic issues. The last section touches on the representation of nature in advertisement. The thesis will demonstrate that in all four of the time periods the most common depiction of nature is as a place of escape – both literally and figuratively.

key words:

nature, hiking, tramping, scouting, woodcraft, recreation in the cabins and cottages, ecology

Úvod

Prvním impulsem, který vyvolal řetězec dalších úvah, které stojí za vznikem mé diplomové práce, byl postřeh, že „přírodní“, které stálo v opozici všemu umělému a průmyslově chrlenému, se najednou stává marketingovým nástrojem nadnárodních společností a velkovýrobců rychloobrátkového zboží. Díky médiím jsme objevili, že co je „přírodní“, je dobré, zdravé a správné. A proto ve velkém nakupujeme a konzumujeme vše, co je pod značkou přírodního (eko, nature, natural nebo bio) skryto. Příroda je v kurzu. Je moderní a trendy. Stejně tak je moderní se přírodou nejen obklopovat, ale také ji chránit. Celebrity z celého světa se nechávají fotit nejen s psími miláčky v náručích, ale také při záchraně živočichů zasažených ropnými katastrofami anebo propůjčují svá jména či těla do služeb různých, za práva zvířat bojujících, iniciativ. Existují lokální skupiny chránící stromy (někdy i jen jeden) a stejně tak jsou zde organizace čítající tisíce příznivců, které operují po celém světě. Ekologická témata se objevují v předvolebních programech (a to opět na komunální, regionální, státní i nadnárodní úrovni), na akademické půdě se etablojí obory zaměřené na ekologii a environmentalistiku a i ve všech uměleckých odvětvích se setkáváme s ekologickou angažovaností a s pokusy o ztvárnění přírodních motivů, ať už ve shodě nebo v konfliktu s člověkem. Důraz na „přírodnost“ (nikoli přirozenost) se stal dalším typickým rysem globalizované společnosti. Čímž neříkám, že je to špatně, do takových hodnotících soudů bych se nerad pouštěl. Ale minimálně je to paradoxní a hodno bližší pozornosti.

Abych však mohl s jistotou říci, jaký je náš postoj k přírodě a čím se změnil oproti dřívějšímu, potřebuji nejdřív zjistit, jaký byl ten postoj v minulosti. Za tím se skrývá celá řada otázek: Co je to „příroda“? Tedy, co se skrývá za samotným tímto slovem? Jaký význam mu lidé přiřkládají a co od něj očekávají? Jak se měnilo chápání přírody v různých historických obdobích a u různých společenských skupin?

Některé z odpovědí intuitivně tuším již teď, avšak protože se k celé problematice nechci (a vlastně ani nemohu) postavit vyzbrojený jen vlastními postřehy, chci využít také znalosti a teorie, které by podpořily mé domněnky.

Pokusím se jako metodologický nástroj využít Barthesův dvojestupňový systém značení, díky němuž snad bude možné vykazovat, jak je příroda v určitých epochách kulturně kódována a tudíž přepisována druhotnými významy, a jak je v tomto přepisu zakryt pohyb signifikace. Teprve v pohybu zakrytí lze totiž evokovat přirozenost určitých mýtů.

Pokud budu úspěšný, tak by se mi mělo dařit odhalovat vývoj v chápání přírody se všemi odlišnostmi i paralelami, jak se objevovaly s postupem času v českém kulturním prostředí, a také

naznačit možné budoucí proměny, které přicházejí s rozvojem elektronické kultury. Pro lepší přehlednost bude text logicky rozdělen podle časové posloupnosti, přičemž každá kapitola bude zahrnovat i částečné uvedení do historického kontextu.

Tady mi budou velkou pomocí poznatky dějin každodennosti, jak fakticky, tak metodologicky. Svůj zájem jsem neupíral k přírodním národům ani k pohanským kmenům, u kterých je sepetí s přírodou velmi těsné. Mě naopak zajímá proces, ve kterém se člověk vůči přírodě vyhraňuje, nebo je jí naopak natolik vzdálen, že má vědomou snahu se k ní vracet. Proto se budu věnovat až vrcholně novověké společnosti, která je již ovlivněná průmyslem a oddělená od přírody těsnými šněrovačkami a hradbami měst.

Nebudu zastírat ještě jeden prozaičtější důvod pro volbu tohoto období a sice daleko lepší dostupnost pramenů a literatury, a také blízkost jazyka, což nelze říci o předchozí době.

Prvním obdobím, které podrobím svému zkoumání, bude „dlouhé 19. století“, jak se v (kulturně) historických vědách označuje období přibližně od konce 18. století do začátku první světové války.

Význam "přírody" zde bude rozkrýván převážně na základě popisných líčení přírody z tehdejší krásné literatury i podle dobových zvyklostí, kdy se zaměřím na postupně se objevující fenomén volného času, a následně na vznik spolkové činnosti, z čehož vyplývá, že se budu pohybovat spíše v druhé polovině devatenáctého století, ale objeví se přínosné a zajímavé postřehy i z první poloviny. Kupříkladu Máchův *Máj* je již z roku 1836 a je jistě hoden pozornosti nejen kvůli uměleckým kvalitám a kulturnímu významu, ale také kvůli přírodním motivům, které tvoří podstatnou složku této balady. Jinak je ovšem *Máj* spíše výjimkou, neboť se budu věnovat hlavně textům, kde dominuje prozaická, resp. epická složka. Dojde tedy na Karla Václava Raise, Boženu Němcovou, Terézu Novákovou a jiné.

Z dobových pramenů a sekundární literatury pak budu zjišťovat podrobnosti o poutích za města a dalších předchůdcích turismu a také o zrodu Klubu českých turistů.

Nemám v úmyslu projít dějinami den po dni a rok po roku a reflektovat co nejvíce možných zdrojů, nýbrž si vybírat jen to, co shledám důležitým a vypovídajícím. Indicie, které by naznačily, jak členové společnosti dotyčné doby na přírodu nahlíželi, respektive co pro ně bylo přírodou, by se jistě daly najít třeba i v tisku, ale je nezbytné, aby mé zkoumání proběhlo v přijatelném rozsahu.¹

Záběr celé práce bude přesto poměrně značný, i když vynechám několik válečných let a pokračovat budu až v čase „První republiky“.

¹ Alespoň nějaká zmínka o přírodě se dá nalézt takřka všude. A případná absence takové zmínky by také mohla mít informační hodnotu, neboť, řečeno s Paulem Watzlawickem: „*Nemůžeme nekomunikovat!*“ V tom případě bych tedy musel zjišťovat, z jakého důvodu se v daném kontextu neobjevují stopy ničeho přírodního.

V tomto období, které je proti předchozímu výrazně kratší, se budu věnovat kromě literárních prací té doby hlavně nově se objevujícímu tramskému hnutí.

Tento fenomén, do jisté míry unikum českého prostředí, vyrůstal z několika inspiračních zdrojů – skauting, woodcraft a dobrodružná literatura. Ani jeden z nich neopomenou a kromě toho se mi snad podaří nashromáždit dostatečné množství historického materiálu, abych odhalil specifika trampingu. Kromě několika odborných prací na toto téma se budu spoléhat na memoárovou literaturu. V beletrii osudy trampů z této doby zachycuje například poetista Jaroslav Jan Paulík v románu *Arizona* anebo pánové Rada a Žák v satirickém *Dobrodružství šesti trampů*.

Ovšem tramské motivy nejsou podmínkou, takže na přírodu v krásné literatuře si posvítím také u bratří Čapků anebo Jana Čepa.

Do „Období totality“ okrajově zahrnu Protektorát, během kterého vznikly některé z nejznámějších knih Jaroslava Foglara. U jiných významných děl z této doby, třeba u autorů Skupiny 42, takřka žádné přírodní motivy nenajdeme, a tak největší pozornost budu věnovat době normalizace a oblibě chalupaření a chataření, které si v leccem nezádá s kulturou *biedermeieru* z 19. století. Záhonek u dřevěné chatičky zaměstná ruce i hlavu a není nutné se trápit situací ve společnosti. Vzniklé chatové oblasti, mnohdy navazující na starší tramské osady, jsou sice v přírodě, avšak jejich obyvatelé o přírodu tolik nestojí. Z provizorních obydlí se stávají letní byty, kterým nechybí komfortní vybavení, jsou napojené na vodovodní řád i elektrickou síť a pohodlně se k nim dá přijet automobilem.

Ale zároveň si povšimnu odlišného přístupu k přírodě u nonkonformní undergroundové subkultury a to na základě beletrie i memoárové a odborné literatury. Dnes se často zapomíná úloha disidentů v sedmdesátých a osmdesátých letech, tím spíše jejich snahy na poli ochrany přírody.

V této části se jako jeden ze zdrojů bude objevovat také filmová a televizní tvorba, podobně jako v posledním zkoumaném období.

Tím bude přelom tisíciletí. Konečně si budu všimnout, jak je chápána a zobrazovaná příroda v posledních dvou dekadách. Krom sledování vývoje dříve zaznamenaných jevů bude má pozornost zaměřena na to, jak se příroda objevuje ve vizuální reklamě. Samozřejmě nezůstanu pouhým pozorovatelem a glosátorem, ale bude se pouštět do komparací a analýz.

Přesto, že se jedná o nejkratší pozorované období, chci mu věnovat nejvíce pozornosti a konfrontovat témata, fenomény a názory, které se objevili v předchozích etapách, se současným stavem.

Cítím, že bude užitečné, když předestřu, že podstatou mého zkoumání je, že na přírodu nahlížím zvenčí, jako na něco ne zcela samozřejmého a tudíž jiného, odlišného a nevšedního, někdy možná až divokého a v jistých případech i nebezpečného. Proto bude můj zrak upřený jakoby z pohledu měšťanů, kteří do přírody přicházejí, anebo se snaží si část přírody přinést do města.

Pro lidi, kteří žijí v neustálém kontaktu s přírodou (a neplatí to zdaleka pouze v tomto případě), se příroda stává běžnou součástí jejich životního okolí. Příroda je tím, co je obklopuje, a oni se cítí jako její součást.

Tím ale zdaleka nechci říci, že se budu zabírat výhradně nesamozřejmými postřehy a velkými vytrženími, jejichž předmětem bude příroda. Naopak, i bezděčné zmínky jsou velmi přínosné.

Krom všech výše zmíněných aspektů chci zohlednit také teoretické přístupy k přírodě na poli estetiky. Rešeršní práci mi částečně ušetřil společný projekt pánů Zusky, Stibrala a Dadejika *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*, věnovaný estetikům se zájmem o přírodu a přírodovědcům se zájmem o estetiku, který šťastně pokrývá celé období, jež chci ve své práci postihnout. Vzhledem k tomu, že se chci soustředit na české prostředí, bude jistě jen dobře, že budu převážně vycházet z prací českých vědců, ačkoli jistě se neubráním tomu, abych citoval zahraniční autory. Ostatně ani autoři právě zmíněné publikace se tomu neubránili a hojně se odkazují například na Kanta a Darwina. Ze současných autorů uvádějí například Stanislava Komárka, jej budu jistě uvádět i já, neboť se hojně věnuje problematice přírody a kultury.²

Ovšem i tato kniha má svou předchůdkyni, a tou je kniha Hany Librové *Láska ke krajině?*³, která se zabývá podobným tématem, ale se spíše sociologickým zaměřením.

Je myslím už jasné, že přesto, že píší o přírodě, nebudu používat metodologii přírodních věd, ale sémiotiky.

Ted', na samém začátku svého bádání, se domnívám, že způsob myšlení o přírodě se během uplynulých přibližně dvou století, která budu analyzovat, dramaticky změnil, stejně tak jako samotný pojem „příroda“. Vedle průmyslového a technického vývoje se na tom podílely také změny kulturně-společenské. I přesto některé aspekty zůstávaly stejné, nebo se pravidelně vracely. Nejtypičtějším z nich bude chápání přírody jako místa úniku.

Měnily se motivy, které k úniku do přírody vedly, ale útočiště bylo stále stejné, nebo alespoň velmi

---

² KOMÁREK, Stanislav. *Svět jevů a interpretací*. Praha: Vesmír, 2000. ISBN: 978-80-200-1582-2

³ LIBROVÁ, Hana. *Láska ke krajině?* Brno: Blok, 1988.

podobné.

Abychom však mohli utéct do přírody, musí mít příroda nějaký kontrapunkt. Místo, které je v mnoha ohledech jejím opakem. Tím je nejen město, ale veškerá civilizace kolem člověka. Člověk se postupně vymezoval proti přírodě a vymaňoval z jejího vlivu. Čím víc se o to snažil, tím víc příroda trpěla. A bohužel i ledaskteré snahy o nápravu se ukázaly být kontraproduktivními. Avšak možná se ukáže, že i toto jsou pouhé mýty, které se mi podaří uvést na pravou míru.

Co je příroda?

Dle některých environmentálních teorií bychom mohli říci, že příroda je vše kolem nás (včetně nás samých). My ale potřebujeme o přírodě mluvit jako o protiváze jiných skutečností, tudíž se často budeme zaměřovat jen na její jednotlivé součásti. Můžeme použít teorie postupného vynořování, na kterou upozorňuje již Josef Durdík a kterou rozvádí autoři *České estetiky přírody ve středoevropském kontextu* jako jednotlivý přírodní objekt, místo, krajinu, přírodu a kosmos, resp. vesmír.⁴ Pokusím se teď uvést ke všem různé konkrétní příklady.

K jednotlivému přírodnímu objektu můžeme snadno nalézt různé, navzájem diametrálně odlišné zástupce, které v dílech, ze kterých pochází, hrají důležitou úlohu.

V laskavé moderní pohádce Zdeňka Svěráka *Tatínku, ta se ti povedla* se hlavní hrdina, tatínek Šíma, vydává do Českého ráje, aby zde našel kouzelný polodrahokam, který slouží jako magický předmět propůjčující Šímovi nové schopnosti. Schválně jsem zvolil jako první tento příklad, abych zdůraznil, že za přírodu musíme správně počítat i její neživé složky.

Z těch živých to je kupříkladu titulní *Tulipán* z básně Jiřího Suchého, který uvádá v nepříznivé přítomnosti bitevního výjevu, nebo Rozmarýna (anebo konvalinka), která roste, alespoň podle lidové písně, *Na tom Pražským mostě*. Pokud se místo flóry zaměříme na faunu, napadne nás příkladů ještě víc.

Karel Čapek jednomu živočichovi věnoval celou knížku. *Dášeňka čili život štěněte* je celá o a pro Dášeňku, mládě foxteriéra. V tomto případě se ovšem spíše než o objekt jedná o subjekt, neboť podobně jako v případě Těsnohlídkovy *Lišky Bystroušky* nebo Karafiátových *Broučků* se zde pohybujeme v pohádkových příbězích na hranici bajek, kde jsou zvířatům přisuzovány lidské vlastnosti, činnosti a hlavně myšlenkové pochody. Ty už nenalezneme třeba u Bublíny, věrného psa Rychlých šípů z děl Jaroslava Foglara. I zde je ale se psem zacházeno jako se členem klubu, takže pokud bychom chtěli najít živou přírodu v úloze ryzích objektů, tak jsou spíše Oty Pavla *Zlatí úhoři*, či koťata a kuřátka, která babička přiveze dětem Panklovým.

V případě míst se pouštíme do velmi dobře zmapovaného terénu. Ať už se na ně budeme v duchu biologie, ekologie či environmentalistiky dívat jako na ekosystémy, či je uchopíme pomocí literárněvědného pojmu *topos*. V literární teorii se často používá ve smyslu *locus amoenus* (půvabné, líbezné místo), tedy krajinná topoi. To jsou typická prostředí, která se objevují v literatuře. Tomu jaký význam sehrávají, se pak věnuje řada prací, jmenujme alespoň *Poetiku míst*,

⁴ STIBRAL, Karel, DADEJÍK, Ondřej, ZUSKA, Vlastimil. *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán, 2009. ISBN: 978-80-7363-247-2. Par. s. 16.

uspořádanou Danielou Hodrovou.⁵

Původně ale topos znamenal něco jiného. Objevuje se v rétorice starověkých Řeků, kde teorií rétoriky byla stanovená přesná pravidla, jak by měla vypadat náležitá řeč. Podobně jako divadelní hra, byla rozdělena na jednotlivé segmenty, z nichž každý měl plnit určitou funkci. Existovala i doporučená témata, která měla sloužit jako argumenty. „*Topoi jsou tedy původně pomocné prostředky pro vypracování řeči.*“⁶ O tom, jaké druhy topoi (latinsky *locus communis* – obecné místo) se tehdy objevovaly a jak se lišily od topoi v poezii, píše Ernst Robert Curtius v knize *Evropská literatura a latinský středověk*, která položila základy nové vědní disciplíny Topologie (Topos forschung).⁷ Zde se také dozvídáme, že z rétoriky se topoi začala rozšiřovat i do dalších literárních žánrů a stala se z nich „*klišé určená ke zcela všeobecnému literárnímu použití a zaplavila všechny oblasti literárně uchopeného a ztvárněného života.*“⁸

Curtius uvádí příklady topoi Duševní a intelektuální urozenosti, Vyzývání přírody, Závěrové a Exordiální topiky, Důkazových topoi *apo te onomatos* (podle jména) u Aristotela, které tvoří základ etymologie, nebo topoi založených na kontrastech chlapec a stařec či stařena a dívka. Konkrétně tato topoi Curtius dokazuje v několika různých kulturách, z čehož usuzuje, že: „*Shoda u dokladů tak rozdílného původu naznačuje, že zde máme co dělat s archetypem, obrazem vzešlým z kolektivního podvědomí, jak to chápe C. G. Jung.*“⁹

Topos mohl být i doporučený styl řečnickova vystupování. Například bez skromnosti a pokory by jen těžko uspěl před kritickým publikem. Curtius také zdůrazňuje, že ne všechna topoi můžeme odvozovat z rétorických žánrů: „*Mnohé pocházejí původně z poezie a teprve později přecházejí do rétoriky.*“¹⁰ Jsou to například Toužebná představa, Pozemský ráj, Zlatý věk anebo Ideální krajina, ke které „*se vytvářejí protikladná topoi – jako locus terribilis ve strašidelné romantické literatuře*“, jak se můžeme dočíst u Nünninga.¹¹

Jako typický příklad *locus amoenus* je často uváděno místo konání Sokratova dialogu *Faidros*. Velmi podobné najdeme třeba ve Foglarově *Jezerní kotlině*, či v romantických povídkách Magdaleny Dobromily Rettigové.¹² Jiná místa ale mohou působit mnohem méně přívětivě, až

⁵ HODROVÁ, Daniela (ed.). *Poetika míst: Kapitoly z literární tematologie*. Praha: H+H, 1997. ISBN 80-86022-04-8.

⁶ CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998. ISBN 80-86138-07-0. Cit. s. 81.

⁷ PELÁN, Jiří; STROMŠÍK, Jiří. Ernst Robert Curtius. In: CURTIUS, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998, s. 635-673. ISBN 80-86138-07-0. Cit. s. 665.

⁸ CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998, ISBN 80-86138-07-0. Cit. s. 82.

⁹ Tamtéž, cit. s. 119.

¹⁰ Tamtéž, cit. s. 94.

¹¹ NÜNNING, Ansgar. *Lexikon teorie a literatury*. Brno 2006. ISBN 80-7294-170-4. Cit. s. 822.

¹² Mállokdo si dnes vybaví tuto českou národní buditelku jinak než ve spojitosti s vařením, ale její tvorba zahrnuje také sentimentální prózu. Ve vydání její *Domácí kuchařky* z roku 1986, které pod pseudonymem Felicitas Wunschová připravil Alexandr Stich, jsou mimo jiné také tři povídky: *Arnošt a Bělínka*, *Lidka, lesní dívka* a *Láska a přátelství*. (RETTIGOVÁ, M. D. *Domácí kuchařka*. Praha: Odeon, 1986.)

zlověstně, byť jsou tvořena ryze přírodními prvky. Hrdinové novely *První Parta*, už jednou zmíněného Karla Čapka, svádějí boj o život svých kolegů obklopeni masou horniny, která hrozí je v každém okamžiku rozdrtit. Strach nahánějící je i Vodníkovo Jezero v Erbenově *Kytici*.

Chmurně působí i jezero v *Máji* Karla Hynka Máchy. Tady nám už ale je představeno i širší okolí, takže nám vzniká ucelený pohled na celou krajinu. Ovšem není tvořená ryze přírodními prvky, neboť zahrnuje i věž s odsouzeným, pohřebiště a nedaleké město. Ostatně málokdy se setkáme s popisem krajiny, která by nenesla stopu člověka. Ani v románech Karla Klostermanna odehrávajících se v panenské Šumavě se nevyhneme mýtinám nebo uměle zalesněným plochám. Krajinu navíc zabydlují i sami lidé, a nemusí to být jen prostřednictvím lidských staveb, ale i samotnou přítomností procházejících poutníků, cikánů a později třeba turistů anebo trampů. Často krajinu nahlížíme právě jejich očima. Úhel pohledu je ostatně pro krajinu základním určujícím faktorem. Vnímání krajiny je tak průnikem světů lidské kultury a přírody.¹³ Nejvýrazněji se krajina jako motiv objevuje ve výtvarném umění, kde známe dokonce samostatnou specifickou oblast malířství – krajinomalbu. V dějinách umění můžeme vysledovat posun od krajiny jako pozadí, přes součásti celku až k hlavnímu tématu obrazu, kdy se ne vždy jedná o přesnou nápodobu plenéru. Obzvláště v případě tzv. ideálních krajin jejich autoři „*podřizovali přírodní realitu dekorativní stylizaci*“.¹⁴ K našim nejvýznamnějším krajinářům patřili Julius Mařák anebo Václav Špála.

Pokud krajinu neuchopíme do konkrétních hranic, ale budeme se bavit o větších celcích, jako třeba krkonošské lesy, můžeme je jednoduše označit jako „přírodu“, kterážto metonymie nahrazuje množinu všech ekosystémů, potažmo jednotlivých míst, kterou můžeme použít i ve vágních větých spojeních jako „výlet do přírody“.

Všem výše uvedeným případům je společné, že indikují reálný referent. Ovšem můžeme se bavit i o přírodě jako o neuchopitelné entitě. V mnoha případech příroda nahrazuje idey jako Bůh, přirozenost či vyšší moc. V již jednou zmíněné Čapkově *Dášeňce* je „hlas přírody“ neviditelným rádcem, který provází štěně jeho vývojem, a je metaforou pro instinkty, díky kterým se zvládne postavit na nohy a samo se napít. Ovšem slovní spojení „volání přírody“ může nabývat různých významů. Jak odůvodnění touhy opustit civilizaci a navštívit přírodu, tak uposlechnutí vrozených instinktů a odklon od naučeného jednání k pudovému. A nejčastěji je užitě jako eufemismus pro neodkladné vyměšování. Frekventované je zvolání, že je něco „proti přírodě“, což znamená, že je to proti přírodnímu, přirozenému řádu věcí, a tudíž nenormální anebo nepochopitelné. Podobně se jinde setkáváme i s Matkou Přírodou, čímž se přibližujeme poslednímu jmenovanému z řady postupného vynořování, totiž přírodě jako kosmu, který na rozdíl od předchozích neprezentuje

¹³ Librová, Hana. *Láska ke krajině?* Brno: Blok, 1988. Par. s. 18.

¹⁴ Tamtéž, s. 47.

součást nějakého celku, ale sám je tou největší myslitelnou množinou, takže jej nedokáže uchopit ani Jan Neruda v *Písniích kosmických*, neboť kosmos je celý vesmír, veškerenstvo, naprosto vše.

Toto všeobjímající pojetí je ale v rozporu s jiným výkladem, který je už od antiky definován dichotomií *natura versus cultura*.

Přijmeme-li „přírodu“ jako protiklad „kultury“, resp. kulturu jako hranici mezi člověkem a přírodou, je podstatné si uvědomit, že slovo kultura má základ v latinském *colo, colere*, tj. obdělávat. Kulturní je všechno obdělané, upravené, či vytvořené lidmi. Zemědělsky využívaná (obdělávaná) půda tak přestává být přírodou, protože je přetvořená řádem člověka. Naopak přírodní je to, co samo „*přirozeně vzniká a opět zaniká v celé proměnlivosti a hemživosti světa*.“¹⁵

Stromy v lesích sázené lidskou rukou, regulované toky řek, vymýcené pastviny a pole. Potažmo člověkem chovaná a šlechtěná zvířata, stejně jako pěstované a šlechtěné rostliny. Nic z toho již není přírodou v pravém slova smyslu, ale stejně je na to tak někdy nahlíženo. V případech prvních příkladů, kdy stopa zásahu není viditelná, může být obzvlášť překvapivé, že na našem území takřka není možné nalézt původní zalesnění a že i místa označovaná jako pralesy jsou poznamenaná zásahy člověka. I lesnická terminologie s tím počítá, což ukazuje definice pralesu: „**Les původní, nebo-li prales** – ve volnějším (a dnes častěji užívaném) pojetí – člověkem víceméně neovlivněný les, kde dřevinná skladba i prostorová struktura odpovídají stanovištním poměrům, tzn. potenciální přirozené vegetaci. Za původní les lze označit i porosty, které byly v minulosti ovlivněny člověkem, ovšem zásah neměl vliv na vybočení z přirozené vývojové trajektorie a stopy takového zásahu již dávno nejsou patrné – např. toulavá těžba jednotlivých stromů před více než 100 lety, odvoz odumřelých stromů z okrajů porostu před více než 50 lety apod. Termín prales lze ztotožnit s označením les původní.“¹⁶

S ohledem na provázanost dějů, je nemožné najít přírodní prostor člověkem nezasažený, pokud bychom vzali v úvahu také znečištění ovzduší a vod, pokles stavu některých druhů a tím způsobené změny v ekosystému. Pokud je ale ponechaný spontánnímu vývoji, dochází k obnově přirozeného stavu. O síle regenerační schopnosti a expanzi přírody vypovídají všechna člověkem opuštěná místa. Byť je ekosystém „*nové divočiny*“ často tvořen zajímavými druhy organismů, většina pozorovatelů by jej „*ani neklasifikovala jako 'přírodu'*.“¹⁷ Proč tomu tak je, že přirozeně vzniklé savany na úbočí železničních tratí nepoživají označení „příroda“? Hlavní příčinou je zřejmě fyzická blízkost zástavby, a také fakt, že je velmi odlišná od „přírody“, jak jsme ji zvyklí chápat: parky, chráněné krajinné oblasti, exotická divočina.

¹⁵ KOMÁREK, Stanislav. *Příroda a kultura. Svět jevů a svět interpretací*. Praha: Academia, 2008. ISBN: 978-80-200-1582-2. Cit. s. 236.

¹⁶ ZÁSADY NÁZVOSLOVÍ PŘI HODNOCENÍ „PŘIROZENOSTI“ LESNÍCH POROSTŮ [on-line]. [cit. 2013-04-30] Dostupné z: <<http://www.pralesy.cz/?id=5976>>

¹⁷ ZEMKOVÁ, Michaela. *Nová divočina*. In: *Nový prostor*, č. 356. 2010. Cit. s. 6.

Jednou ze složek v lidském přijímání a vnímání přírody je její estetika. A na poli estetiky je významným předmětem zkoumání a východiskem některým teorií estetika přírody.

„...naše estetické vnímání a hodnocení přírody se děje na základě a „optikou“ naší estetické zkušenosti s uměním a jeho dějinami, nikoli primárně na pozadí naší dosavadní estetické zkušenosti s přírodou.“¹⁸ Co je ještě pozoruhodnější: v přírodě se nám mohou líbit i ošklivé věci.¹⁹ To ale do velké míry záleží na vnímatelské kompetenci, zda je pozorovatel schopen ocenit jiné kvality objektu, než běžnou líbivost (symetrii, ladnost,...). To může nastat v případě přírody nahlížené přírodovědcem. Tím se ale dostáváme do rozporu s některými estetickými teoriemi, například Bulloughovou Estetickou distancí²⁰. Odborná fascinace objektem totiž ztěžuje právě zmíněnou 'distanci', tedy odstup a oproštění od běžného přístupu, aby bylo možné vnímat estetický prožitek. Nebudeme-li schopni distance, můžeme vnímat nanejvýš příjemnost, nikoli krásu.

Jiné teorie naopak staví přírodní objekty na vrchol možného estetického dopadu. Už aristotelský princip mimese oceňoval jako nejvyšší metu umění, pokud co nejvíce a nejvěrněji napodobilo skutečnost. Na antiku navazovaly i některé středověké koncepce, ovšem s tím rozdílem, že zdůrazňovaly přírodu jako Boží dílo. Na to ostatně navazuje i Anthony Ashley Cooper, lord ze Shaftesbur, který prosazoval estetiku volné přírody, stejně jako po něm i celá anglická škola. Novověký zájem o přírodu, místy přecházející až ve fascinaci postupně utuchal.

Mezi českými estetiky můžeme nejzásadnější přínos na poli přírodního estetického nalézt u Josefa Durdíka, který rozvíjel Herbartovu estetiku a snažil se reflektovat také darwinistické teorie. V tom pokračoval také jeho žák Otakar Hostinský.²¹ Již dříve v devatenáctém století se estetice přírody věnovali také František Matouš Klácel a František Tomáš Bratránek. V dvacátém století pak nejvýraznější stopu bezesporu zanechali Jaroslav Volek a Jan Mukařovský.²²

Estetická funkce přírody je v různých estetických doktrínách různě pojímána, některé ji velmi upozadují nebo dokonce ignorují, pokud ne úplně vylučují. Ovšem je spousta jiných funkcí, které příroda může plnit, a my se o nich budeme bavit na následujících stranách.

---

¹⁸ STIBRAL, Karel, DADEJÍK, Ondřej, ZUSKA, Vlastimil. *Česká estetika přírody ve střeoevropském kontextu*. Praha: Dokořán, 2009. ISBN: 978-80-7363-247-2. Cit. s. 20.

¹⁹ DURDÍK, Josef. *Všeobecná aesthetika*. Praha: I. L. Korber 1875. Cit. s. 411.

²⁰ BULLOUGH, Edward: 'Psychická distance' jako faktor v umění a estetický princip. In: *Estetika*, Vol. 32, No. 1, 1995, s. 10–30.

²¹ HOSTINSKÝ, Otakar, *Studie a kritiky*. Praha: Československý spisovatel, 1974.

²² Viz příslušné kapitoly v STIBRAL, Karel, DADEJÍK, Ondřej, ZUSKA, Vlastimil. *Česká estetika přírody ve střeoevropském kontextu*. Praha: Dokořán, 2009. ISBN: 978-80-7363-247-2.

Dlouhé devatenácté století

Termín „dlouhé devatenácté století“ se používá v historii pro vymezení období od Velké francouzské revoluce roku 1792 až do začátku první světové války v roce 1914.²³ V zemích koruny české postupně vrcholí první, obranná etapa národního obrození Josefa Dobrovského a k „ofenzívě“ sbírají síly Jungmann a Palacký, aby se v závěru první poloviny devatenáctého století začali obrozenci prosazovat i na politické scéně.²⁴ Stejně jako v Evropě vládne i zde romantismus a roste národní cítění kulminující revolučním rokem 1848.

Ve čtyřicátých letech vrcholí záliba v přírodě, zejména v květinách. Souvislost s květinou a národním obrozením se nabízí, neboť květina je obecně symbolem jara, růstu a krásy.²⁵ Ve slovesném umění ji můžeme spatřit ve třech základních podobách: básnické figury, názvy děl a květomluva.

Posledně jmenovaná květomluva je zvláštním kódem, kdy druh květiny nebo její barva, případně kombinace obojího, nesou skrytý význam. V tehdejší společnosti, která neoplývala telekomunikačními technologiemi, byla kytice květin možným nositelem informací, aniž by obsahovala vložený lístek, který mohl být nalezen i nežádoucí osobou. Ovšem nešlo o výmluvná sdělení obsahující překvapivé detaily. Spíše jen o vyjádření pocitů a nálad: růže primárně znamenají lásku, ovšem žlutá může znamenat žárlivost, bílá nevinnost ale i čisté svědomí; gerbera značila věrnost. Oblibu květomluvy dokládá Macura v díle Jana Kollára, Karla Slavoje Amerlinga i Františka Josefa Rubeše.²⁶ Rovněž spolu s Macurou objevujeme, že i básnické sbírky jejich současníků byly plné růží, lilií, fialek a dalších rostlin, kde už neplnily informační úlohu v erotické komunikaci, ale byly nositelkami hodnot či vlastností.

Díky vysoké popularitě se květiny často objevovaly také v názvech literárních děl, což celkově vedlo k „hluboké souvislosti mezi světem květin a literaturou, ba dokonce celou kulturou...“.²⁷ Názvy květin zde byly nositeli podobných významů jako v básních. Na vrcholu hierarchie byly jako nejvznešenější růže a lilie. S ohledem na biedermeierovský kult prostoty a sympatie ke všemu skromnému a drobnému se však často setkáváme i s pomněnkami, se kterými se pojí vzpomínání a pamatování; fialkami/violkami značícími skromnost, pokoru a někdy i

²³ V různých historických školách vymezení tohoto období může kolísat o několik let na obě strany. Já se přikláním k tomu, které používá například Milena Lenderová.

²⁴ JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české*. Praha 1934. MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha 1983.

²⁵ LURKER, Manfred. *Slovník symbolů*. Praha 2005. ISBN: 80-242-1588-8. Cit. s. 251.

²⁶ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha 1983. Par. s. 24.

²⁷ Tamtéž, cit. s. 31.

nenápadnost až skrývání; konvalinkami s puncem svaté tichosti a nevinnosti; chudobkami představujícími ženskou skromnost a nehonosnost; méně častěji také nezištná a nevtíravá chrpa; pokorná a vděčná sněženka; případně petrklíč jako znamení nevinných dítek a naděje.²⁸ Nemusíme patřit ke znalcům české literatury v 19. století, abychom znali Erbenovu *Mateřídoušku*, potažmo celou *Kytici*. Rovněž z této doby pochází kodifikace prvků, objevujících se ve vznikající mytologii slovanství: lípa, med, včela. Není náhodou, že v přímém kontrastu s atributy německví: dub, žalud, kanec.²⁹ To, že se jedná o výhradně přírodní prvky, snad můžeme přikládat (podvědomé) snaze zasadit kult slovanství co nejlouběji do dávnověku, jelikož se jedná o už tehdy snadno dosažitelné přírodní objekty. Ve stejné úloze můžeme nalézt i konkrétní přírodní místa a krajiny: „*Obecně přijímanými atributy češství a slovanství, dobovými locus communis, s nimiž se spojovaly vlastenecké významy, byly i celé krajinné oblasti, například České středohoří, Povltaví, Polabí, Český ráj, některá místa jižních Čech, Krkonoše, Beskydy. Po romantickém způsobu byl zvláštní symbolický význam udělen horám, například Řípu, Blaníku, Sněžce, Radhošti.*“³⁰

Vazbu na přírodu ale můžeme nalézt i na úrovni vyšších celků. Sám pojem vlasti byl užíván tak, že mohl být libovolně nahrazen rodnou zemí, či jen zemí anebo oblastí. Teprve od poloviny 19. století je jeho užití omezováno až do podoby, jak jej užíváme dnes. Vlastenectví bylo vyjadřováno láskou k zemi, domovu a vlasti, kde je v úzkém sepjetí historie, kultura a rodná krajina.³¹

Na druhou stranu, zejména v počátcích národního obrození, byla česká společnost díky jisté nedotčenosti vyšší kulturou k ní v protikladu. Řečeno s Macurou, český svět „*představoval v dobovém povědomí spíše svět přírody, s rostoucím kultem přírody zájem o něj ostatně rostl*“ a vlasteneckou společností budované češství bylo „*synonymem 'dětinnosti', přírodnosti, nedotčenosti moderním světem.*“³²

I přes prokazatelný raketový vzestup české kultury nedošlo k odloučení s přírodou. Péče, kterou obrozenci věnovali českému jazyku a etablojící se národní literatuře, je s trochou dobré vůle připodobnitelná péči zahrádkaře. Mnohdy se také objevovala paralela české obrozenecké společnosti a zahrádky, což na jedné straně evokuje malebný, útulný kout hezky kultivované přírody, ale můžeme ji chápat nejen v čistě pozitivním smyslu: „*Představa zahrady jako uzavřeného mikrokosmu pěstovaných hodnot plnila obrannou funkci udržení kultury jako kultury české, ale současně vytvářela přehradu mezi ní a hodnotami vznikajícími jinde.*“³³ Většinou

²⁸ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha 1983. Par. s. 26-27.

²⁹ Tamtéž, par. s. 106.

³⁰ LIBROVÁ, Hana. *Láska ke krajině?* Brno: Blok, 1988. Cit. s. 100.

³¹ MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha 1983. Par. s. 162.

³² Tamtéž, cit. s. 123.

³³ Tamtéž, cit. s. 31.

obrozenců byla zkrátka košile bližší než kabát a soustředili se na osvětovou a vlasteneckou funkci své tvorby, aniž by reflektovali evropský umělecký vývoj.

Nicméně tento postoj nemůžeme paralelně přiřknout všem spisovatelům tohoto období. I tehdy byli autoři, kteří se snažili reagovat na světové trendy a přiblížit českou tvorbu velkým národním literaturám, ať už to byl Karel Hynek Mácha anebo na něj navazující Májovci, potažmo Lumírovci.

Karel Hynek Mácha: *Máj* (1825)

Příroda a přírodní motivy jsou v zásadním díle české literatury zastoupeny ve všech zpěvech, dokonce i ve věnování:

*České hory – české doly –
české luhy – český háj –
širá vlast – ta česká země
nejmilejší Tobě ráj.
Sbor: Věrný Čech jsi – vlastenec,
protož vděčný u věnec
květ Ti vije Čecha máj!*

Co do stavby verše se sice liší od zbytku balady, a můžeme se domnívat, že se jedná jen o dobově poplatnou vsuvku či úlitbu, ale to nic nemění na tom, že zde nacházíme potvrzení výše postulovaných vazeb mezi láskou ke krajině a vlastenectvím. V pokračování básně se už tyto vlastenecké motivy neopakují, ovšem adorace krajiny a přírody ano. Podle Felixe Vodičky tvoří dialog s přírodou páteř celého díla. Vedle popisů krásné avšak nezúčastněné přírody, která tvoří protiklad či paralelu k úvahám básníka či Viléma, je to také pohled na přírodu, co „*přivádí odsouzence k nejvyšší pokoře před vytvořenou skutečností*“.³⁴

Stejně tak se příroda stala Vilémovým útočištěm, jak se dozvídáme z myšlenek, které se mu honí v hlavě večer před popravou. Pochybuje, že by kdokoli z lidí v jeho vesnici pro něj truchlil, anebo na něj aspoň vzpomněl. Zato si vybavuje dětské hry „*v temném boru*“. Přestože první představa takového místa by nám mohla evokovat spíš hrůzu, vězněný Vilém se nad ní dojíká.

Když odhlédneme od notoricky známé hrdličky, borového háje, tichého mechu a květoucího stromu, i v dalších zpěvech se jako detaily popisované krajiny objevují malebné přírodní objekty. Zajímavější je však intermezzo mezi druhým a třetím zpěvem, kde příroda doslova ožívá a chystá se

³⁴ VODIČKA, Felix. *Svět literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1967. Cit. s. 174.

na Vilémův pohřeb. Krom sboru duchů jsou to žáby z bažiny, víchr po jezeru a padající květ, které místo pozůstalých doprovodí popraveného na jeho poslední cestě. Stejně jako za svého mládí, i ve své smrti nebude Vilém obklopen lidmi nýbrž přírodou. Popravě jsou přítomní lidé, ale o tom, jak ji prožívají a jak je Vilém vnímá, se nic nedozvíme. Vilém myslí na svou rodnou zem a k té se také skloní jeho bezvládné tělo. „Příroda Viléma vítá, společnost se s ním loučí (...). Svět přírody, do něhož Vilém ve smrti vstupuje, paradoxně překypuje životem.“³⁵ Jediné projevy lítosti pak zazní v druhém intermezzu od personifikovaného větru a lesa. František Xaver Šalda sice přírodu v *Máji* označil za „démonickou moc, zcela mimo dobro a zlo: nestará se o člověka, jehož osud je jí úplně lhostejný“³⁶ ale v tomto ohledu s ním rozhodně nesouhlasím a přikláním se k výše citovanému Václavu Vaňkovi.

Původ některých přírodních motivů (houkající sova, měsíc za mraky, země-matka) je částečně inspirovaný zahraniční romantickou literaturou, ale Máchovy se daří tato klíšé pozdvihnout na vyšší úroveň tím, že rozšiřuje jejich významy. Předobrazy jiných motivů, hlavně krajinných, získal Mácha na svých častých výpravách do přírody.³⁷

Božena Němcová: *Čtyry doby, Babička* (1855)

Krátká lyricko-epická povídka *Čtyry doby* patří k tomu nejpozoruhodnějšímu, co první dáma české literatury kdy stvořila. „Liší se od všeho, co autorka napsala před tím i potom.“³⁸ *Čtyry doby* vznikly v roce 1855. Pětatřicetiletá Božena Němcová je psala speciálně do rukopisného sborníku věnovaného Josefu Václavovi Fričovi, proto se nemusela ohlížet na cenzuru ani na policejní dozor.

Některé vnější podobnosti známé z života autorky by sváděly k interpretaci povídky jako lyrické autobiografie, ale v tomto ohledu souhlasím s Jarmilou Janáčkovou, která soudí, „že *Čtyry doby* nejsou autobiografickou zpovědí Boženy Němcové, ale její smělou projekcí ženského údělu a poslání.“³⁹

Jaromír Loužil se ve své analýze soustředil na představy a pojetí lásky ve *Čtyrech dobách*. V první době „splývá láska zbožná s probouzející se láskou erotickou“⁴⁰ a objevují se postavy

³⁵ VANĚK, Václav. „V jezera dálném lůně“ *Harmonie Máchova Máje*. In: VANĚK, Václav. *Disharmonie: příroda - společnost - literatura*. Praha: Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-212-9.

³⁶ ŠALDA, František Xaver. *Mácha snivec i buřič*. In: ŠALDA, F. X. *Studie z české literatury. Soubor z díla F. X. Šaldy 8*. Praha: Československý spisovatel, 1961. Cit. s. 210.

³⁷ MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Kapitoly z české poetiky. Díl III, Máchovské studie*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1948. Par. s. 298.

³⁸ JANÁČKOVÁ, Jarmila. *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii*. In: *Literární archiv: sborník Památníku národního písemnictví*. Praha: Památník národního písemnictví, 2002. ISBN: 80-85085-59-3. Cit. s. 9.

³⁹ Tamtéž, cit. s. 16.

⁴⁰ LOUŽIL, Jaromír. *Poznámky k „filozofii lásky“ ve Čtyrech dobách Boženy Němcové*. In: *Literární archiv č. 34 – Božena Němcová*. Praha: Památník národního písemnictví, 2002. 1210-0250. Cit. s.18.

Krista a Máří Magdaleny. Po křesťanské lásce se v druhé době dívka seznamuje s láskou jako *univerzálním principem života přírody*⁴¹ a také s bohyní lásky. Ve třetí době se příjemná a mystická atmosféra dvou dob předcházejících mění. Loužil se domnívá, že Němcová zde podrobuje kritice instituci manželství, protože pravá svobodná láska je s manželstvím neslučitelná. Čtvrtá doba se skládá ze dvou odlišných částí. V té první je zoufalá a světem nepochopená žena pomýšlející na sebevraždu. Kaje se, protože (manželstvím) zhřešila proti svobodné lásce. V tu chvíli se ponurá scéna proměňuje a žena je povznesena do jakési nebeské krajiny, kde se znovu setkává s bohyní lásky, která ovšem splývá s Máří Magdalenou, a Kristem, ztělesněním všeobjímající lásky. Poté se dokonce *sama identifikuje s bohyní lásky*.⁴²

Jakou roli zde hraje příroda? Stačí se podívat na výčet přírodních objektů, abychom pochopili, že významnou:

První doba se sice odehrává v kostele, ale i zde rostou květiny – fikusy, a zvenčí je slyšet slavík z křoví. Čelo hrdinky je přirovnáno k lupeni květu vodní růže.

V druhé době je velká suma rostlin a jiných přírodnin: květy oranžovníku, slavičí píseň, vůně květin, ševlení listů, personifikované stromy, ptáci, vítr, vodní hladina, vrba, motýli, hyacinty, lilie, narcisky, konvalinky, růže, brouci, hvězdy a to vše na zeleném pažitu; opět zde jsou přirovnání ke květům, k holoubátkům.

Ve třetí době se objeví myrtový věnec (později zvadlý) jako tradiční součást oděvu nevěsty, fikusy jako připomínka prvního dějství, bledý svit měsíce a hvězd, smutná zahrada v kontrastu se vzpomínkami na zářivou oblohu májové noci z předchozího dějství, šedé nebe, zasněžená krajina a žluté listy.

V první části čtvrté doby se setkáváme se slizkou havětí, trny a bodláčím, divokou řekou, po proměně pak se třpytivými hvězdami, měsícem i sluncem, zelenou zemí, vonícími květinami, zpěvem slavíka a čarovným stromem.

Částečně se jedná o potvrzení oblíbenosti květin v literatuře, kterou jsem již zmínil dříve. V novele Němcové ale můžeme najít mnohem víc. Na základě přírodních popisů můžeme přiřadit každé ze čtyř dob jedno roční období,⁴³ které tvoří paralelu s osudem hrdinky, která přecházením ze světa přírody do světa lidského oba světy spojuje.⁴⁴ Z tohoto pohledu je nejzajímavější druhá

---

⁴¹ Tamtéž, cit. s.18

⁴² Tamtéž, s.23.

⁴³ Vzhledem k přerodu v poslední době, jsou zde období dvě: zima a jaro. S ohledem na dramatickou odlišnost druhé části čtvrté doby by bylo zcela legitimní mluvit o době páté.

⁴⁴ VANĚK, Václav. *Čtyry doby a příroda*. In: VANĚK, Václav. *Disharmonie: příroda - společnost - literatura*. Praha: Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-212-9. Par. 80.

část: „Přírodní svět se tu jeví jako neskutečný, je pouze alegorií, symbolem nebo mýtem.“⁴⁵ Krom cyklického pohybu přírody se tu setkáváme také s naznačenou fyzickou podobou lásky, oproti lásce k bohu z první doby. Nejsou ale v protikladu, spíše je zde naznačen rozdíl mezi světskou kulturou a řádem a přírodním chaosem.⁴⁶ Tato dichotomie je v závěru díky univerzálnímu principu lásky překonána. Což naznačuje i společná přítomnost obou „bohyní“ z prvních dvou dob.

Zatímco *Čtyry doby* jsou předmětem zájmu převážně literárních kritiků a znalců, druhým analyzovaným dílem bude kniha notoricky známá u nejšířší myslitelné čtenářské obce.

Babička vyšla ve stejném roce, tj. 1855, a vysloužila Němcové místo mezi předními českými spisovateli. Ve výkladech díla se často zdůrazňuje jeho autobiografická rovina, ale s ohledem na velké nesrovnalosti určitě není možné postavit rovnítko mezi mladou Boženu Němcovou a Barunku Panklovou a už vůbec ne mezi literární babičku a Magdalenu Novotnou.⁴⁷

Podtitul knihy *Obrazy venkovského života* je dobrým vodítkem k žánrové specifikaci díla. Němcová sama o *Babičce* mluvila jako o novele, k čemuž často bývá doplňovaný přívlastek venkovská či vesnická.⁴⁸ Přídomek vesnický není vhodný, neboť děj *Babičky* se na vesnici odehrává jen velmi okrajově. Staré bělidlo je na „periferii“⁴⁹, myslivna zcela na samotě a zámek za vesnický už vůbec nemůžeme považovat. V každém případě se jedná o sled epizod, které na sebe částečně navazují a kterým jsou společné ústřední postavy. Rozhodně zde chybí větší dějové oblouky, které by rámovaly příjezd babičky a její pobyt až do její smrti. I proto mají velký význam milníky cyklického času: každoročně se opakující události a svátky a s nimi spojené zvyky, které upevňují „řád, ukotvený v přírodě a dávnu“⁵⁰

V souvislosti s nimi i s každodenním životem, který se během roku s ročními obdobími postupně proměňuje, se setkáváme s velkým množstvím jednotlivých přírodních objektů z řad fauny, flóry i neživé přírody. Navršení těchto detailů stojí za celkovou malebností údolí, v kterém se *Babička* odehrává. V interakci se zvířaty a květinami vyplývají babiččiny charakterové vlastnosti jako vlídnost, pokora a laskavost.

Karel Václav Rais: *Kalibův zločin* (1892), *Západ* (1896)

Raisova realistická novela o Vojtěchu Kalibovi, který sice spáchá zločin, ale přesto je sám

⁴⁵ Tamtéž, cit. s. 82.

⁴⁶ Tamtéž, par. s. 84.

⁴⁷ Viz například: ČERNÝ, Václav. *Knížka o Babičce*. Praha: Lidová demokracie, 1963.

⁴⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Příběh tajemného psaní: o pramenech a genezi Babičky*. Praha: Akropolis, 2001. ISBN 80-7304-015-8.

⁴⁹ Tamtéž, s. 48.

⁵⁰ Tamtéž, cit. s. 80.

naivní obětí, je protkán popisy přírody a přírodních jevů. Ovšem netvoří jen kulisu, ani nejsou samoúčelné. V naratologickém rozboru tohoto dílu dochází Lubomír k závěru, že: „*Struktura tohoto světa je určena protikladem mezi přírodním a lidským časem.*“ Zejména popisy změn ročních dob a povětrnostních podmínek tvoří atmosféru textu, ovšem kontradiktivně. „*Teprve v momentu krize a tragického rozuzlení se lidský čas synchronizuje s časem přírodním: konečný rozpad Kalibova manželství se odehrává na pozadí pochmurné přírody pozdního podzimu (203) a zločin sám je spáchán v zimní noci plné 'sněhového běla' a 'černé tmy' (232).*“⁵¹

Přírodní jevy také zrcadlí duševní rozpoložení titulního hrdiny a prostřednictvím personifikace je vyjádřen soucit nad jeho osudem, pro tyto chvíle platí, že: „*Vojtěch je osvobozen z hluku a chaosu lidské existence a přenesen do klidu, řádu a rytmu přírody.*“⁵² Ovšem už se tak neděje v závěru, kdy je dramatický konec vylíčen v několika větách.

Raisův román *Západ* o sklonku života starého faráře, je vyprávěn daleko klidnějším tempem, hlavně s ohledem na hlavního hrdinu. Příroda zde vytváří chmurnou kulisu, smutnou paralelu s posledními věcmi člověka. „*Světlo, vynikající z lesa, potuchlo, obloha ztemněla les počínal černati... V životě farářově začaly dopadat rány.*“⁵³ Krajina je líčena jako nehostinná, počasí většinou nevlídné, aby tak byl zdůrazněn těžký úděl lidí zde žijících. I přes to vzniká celková atmosféra sice drsné ale přesto půvabné krajiny.

Teréza Nováková: *Úlomky žuly* (1902-1912)

*Úlomky žuly*⁵⁴ zaujímají v tvorbě Terézy Novákové zvláštní místo vedle slavnějších románů. Jistě i pro ni samotnou měly zvláštní význam, převážně totiž vznikaly a odehrávají se ve východních, respektive „*nejvýchodnějších*“ Čechách, v okolí Proseče a Budislavi. Tedy v kraji, který si přes počáteční kulturní šok Nováková zamilovala.⁵⁵ V roce 1902 seřadila povídky *Drobová polévka*, *S nůši*, *Z rána před svatbou* a *Před pohřbem* v soubor *Úlomky žuly*. Poté začala připravovat ještě druhou řadu, ale tu se jí bohužel nepodařilo dokončit. Stihla napsat pouze *Halouzky* a *Na faře*.⁵⁶

Největším handicapem prosečských textů je právě jejich nevelký rozsah. Kdyby vznikly ještě další povídky, které by rozšířily společný fikční svět, mohli bychom mluvit o podobném fenoménu jako jsou Nerudovy *Povídky malostranské* nebo Němcové *Babička*. K té má blíž, než by se na první pohled mohlo běžnému čtenáři zdát, přestože dějiště jsou od sebe vzdálena sto kilometrů

⁵¹ DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Český spisovatel, 1993. ISBN: 80-202-0418-0. Cit. s. 88.

⁵² Tamtéž, cit. s. 94.

⁵³ RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha: Odeon, 1984. Cit. s. 233.

⁵⁴ Jako pramen jsem použil výbor z Odeonu z roku 1974, který obsahuje povídky *Drobovou polévku*, *S nůši* a *Na faře*.

⁵⁵ Podrobněji viz Arne Novák: *Teréza Nováková a Čechy východní a Teréza Nováková v Proseči*, In: *O Teréze Novákové*, Česká Třebová: 1930.

⁵⁶ VRZALOVÁ, Věra: *Poznámka závěrem*, In: NOVÁKOVÁ, Tereta.: *Úlomky žuly*. Praha: Odeon 1974.

a zrod próz dělí půl století. Společné znaky můžeme spatřit v popisu prostředí a krajiny, který je sice realistický, ale výběr pestré škály detailů dává vzniknout malebným obrázkům. Další analogii můžeme spatřit v okolnostech, které napsání knihy předcházelo, totiž v důkladném seznámení s lidovou kulturou, jazykem, zvyky a vším, co k tomu patří.⁵⁷ Nováková se důvěrně přiblížila k obyvatelům a doslova se stala jednou z nich. V Proseči, stejně jako dříve v Litomyšli, se pak věnovala spolkové a osvětové činnosti.⁵⁸ Proto se Novákové tak daří vyličít atmosféru rázovitých osad a vesnic skutečského kraje.

Většinou jednoduché děje se odehrávají v prostých chaloupkách, na statcích zámožných sedláků, ve vkusně zařízených měšťanských pokojích, na faře, stejně jako v lese, na cestě mezi Budislaví a Prosečí. To je místo, na které se chci zaměřit. Přestože se jedná jen o sotva šestikilometrový úsek a nenabízí žádné dramatické scénérie, hraje důležitou roli hned ve dvou povídkách. Denně jej pravidelně prochází stará Loučková z povídky *S nůši* a jednou se tudy společně vydají Honzíček Makouský a Helenka, která si myslí, že je Neprašova, ale dozví se, že je tomu jinak, stejně jako pozorný čtenář v povídce *Na faře*. Jako by to ale nebyla jedna cesta.⁵⁹ Pro starou ženu je to pravidelná trasa, kterou si krátí modlitbami, a skoro nevnímá okolí. Mladý pár je zase okouzlen letní přírodou: „*Je tu krásně – šecko kvete a se rozvíjí, stromy mají jakoby svíčičk nastrčený!*“ (...) „*Ba, ted'kejc, po Janu Křtiteli, je v lesích nejkrásnějc*“⁶⁰ A čtenář téměř propadá dojmu, že sleduje Helenu a Lysandra ve hvozdech za Athénami. Jejich štěstí ovšem nezkaží Puk, ale dávný prohrěšek Helenčiny matky.

Příroda, kterou procházejí, je němým svědkem jejich příběhů a tvoří tak pouhou kulisu. Byť se jedná o umělecky zdařilé a nápadité pasáže, nepodílejí se na tvorbě hlubšího smyslu díla. Navíc zde na rozdíl od již zmíněné *Babičky* Boženy Němcové popis přírody nemá tolik prostoru a většinou jen orámuje místo konání, a Nováková hned pokračuje v rozvíjení děje formou nářečních dialogů.

František Jaromír Rubeš: *Pan amanuensis na venku aneb putování za novelou* (1842)

Spolu s industrializací se začíná prohlubovat dichotomie město versus venkov. O kulturním

⁵⁷ „Teprve když v létě r. 1983 studijní cesta, tvořící průpravu ke krajopisnému dílu Čechy východní v Ottových Čechách, zavedla Terézu Novákovou znova na několik dnů do Proseče, přilnula k městečku dotud značně podceňovanému a lépe se s ním seznámila.“ (NOVÁK, Arne., cit. s. 41.)

⁵⁸ „Dne 8. prosince 1908 založeny Dýchánky pro ženy a dívky všech vrstev v Proseči.“ (NOVÁKOVÁ, Tereza.: *Za Františkem Jandlem*. cit. s. 62. In: NOVÁK, Arne, 1930. Původně jako nekrolog F. Jandla v *Osvětě lidu*.)

⁵⁹ Arne Novák staví popis z pozdější povídky vysoko nad starší: „*Kdokoliv chce porozumět mocnému vývojovému vzestupu Terézy Novákové, nechť si v jedné a téže knize, v Úlomcích žuly, za sebou proče dvojí vyličení téže cesty mezi oběma krajními stanicemi lidského poměru básnířčina k Čechám východním, mezi Budislaví jejich začátků a Prosečí jejího mistrovství...*“ (NOVÁK, Arne., cit. s. 46.)

⁶⁰ NOVÁKOVÁ, Tereza: *Úlomky žuly*, Praha 1974. Cit. s. 219.

šoku po příjezdu z nevelké Dobrušky do Prahy se dočteme v Jiráskově *F. L. Věkovi*. O opačné cestě píše František Jaromír Rubeš v novele *Pan amanuensis na venku aneb putování za novelou*.

Než se však pustím do rozboru Rubešovy novely, chtěl bych částečně připomenout i jiná jeho díla. Nepatří dnes totiž k známým autorům a běžná školní mládež se s ním ani nesetká. Já bych ale chtěl doložit, že necituji provinčního druhořadého umělce, ale minimálně ve své době čteného autora. Přitom za svého života patřil Rubeš dokonce k velmi populárním spisovatelům! Už jeho první básně našly své čtenáře. „*Ty nejprostiší třídy čtenářské, kterým doposud ani písne Čelakovského nebo z básněné pověsti Erbenovy nepřirostly k srdci, přissály se k nápadům Rubšovým, podávaným tak usměvavě a s takovou dávkou vrozené dobroty, neboť dotek jeho jemného bičíku satirického uměl tak svědivě polehtat kůži!*“⁶¹

Nejslavnější byly jeho *Deklamovánky* – „*zčásti vlastenecké, zčásti humorné básně určené k přednášení*.“⁶² Napsal jich několik desítek a vycházely v různých časopisech a almanaších, samostatně i v Rubešem vydávaných „*Palečkách*.“ Mezi lidmi dosáhly velké popularity a řada z nich byla zhudebněna a zlidověla.⁶³ Není se čemu divit, slogany jako „*Ať žije pivo, pivo a zpěv, pivem a písni mladí se krev!*“ si čtenáři, resp. posluchači jistě brzy zapamatovali a oblíbili.

Hluboko do podvědomí veřejnosti se zapsala i Rubešova kniha *Pan amanuensis na venku* z roku 1842. „*Je to novella vybraného řízného humoru, která tou dobou, ač narazila ostře tu i tam, dožila se nejvyššího pronikavého úspěchu. (...) Několikrát opakovaná věta správce: ‚Nepozdravil u vrbiček‘ ožila v ústech lidu a všeobecněla*.“⁶⁴

„*Poutníková cesta propojuje statické topoty do série*“, napsala Daniela Hodrová o hlavním hrdinovi Komenského *Labyrintu*.⁶⁵ Nebojím se tvrdit, že totéž můžeme říct i o Rubešově *Panu amanuensiovi*. V současné filmové terminologii bychom jeho příběh označili za „road movie“. Vždyť i podtitul knihy zní *Putování za novelou*.

Čerstvě promováný právník vyráží na krátký výlet, během kterého chce načerpat inspiraci pro sepsání povídky, která by měla zapůsobit na manželku jeho budoucího zaměstnavatele. Během putování spolu s hlavním hrdinou navštívíme různá prostředí: jeho pokoj, hostinec U Červeného raka, zájezdni hostince a vesnické hospody, venkovské domácnosti různě movitých obyvatel, vězeňskou celu, mlýn, či stodolu. Svěbytný prostor tvoří i dostavník, v němž hrdina urazí část cesty,

⁶¹ SEKANINA, František.: *O významu a životě Františka Jaromíra Rubeše*. In: RUBEŠ, J. F.: Výbor z prací. Praha 1905. Cit. s. 11.

⁶² VODIČKA, Felix.: *Svět literatury I*, Praha. Cit. s. 159.

⁶³ Viz s. 23-25. SEKANINA, František.: *O významu a životě Františka Jaromíra Rubeše*. In: RUBEŠ, J. F.: Výbor z prací. Praha 1905.

⁶⁴ Tamtéž, cit. s. 18.

⁶⁵ HODROVÁ, Daniela: *Paměť a proměny míst*. S. 5-24. In: Hodrová, D. a kol.: *Poetika míst. (Kapitoly z literární tematologie)*. ISBN 80-86022-04-8. Cit. s. 65.

a kde se setká s několika dalšími postavami. Jejich popis pak je jedním z největších důkazů Rubešových uměleckých kvalit. „*Značná řada osob, v humoresku pojatých, vykreslena jednoduchými tahy, ale tak jasně, že osoby tyto čtenáři přímo před očima ožívají.*“⁶⁶

Podobně jako u Novákové zde příroda, respektive její popisy, nedostávají mnoho prostoru, který je věnován spíše dialogům, a tak se s přírodou setkáváme jen sporadicky. Přesto tušíme, že se v ní děj odehrává, a v momentě překvapení z úst hlavního hrdiny slyšíme: „*Ó, jsouť ještě divy v přírodě, pro něž ani smysly nemáme.*“

Tuto knihu jsem ale mezi analyzované texty zahrnul nikoli pro výskyt či absenci přírodních motivů, ale hlavně kvůli cestě, o které pojednává. Nejen pan amanuensis se totiž vydává z města na venkov. V polovině devatenáctého století totiž můžeme vystopovat akce, které bychom mohli označit za turistické.

„*Turistika*“, podle Ottova slovníku naučného, „*slove cestování za účelem zábavy, která spočívá najmě v rozkoši z pobytu v přírodě vůbec, a pak ve vyhledávání méně známých a krajinářsky vynikajících končin, pak také za účelem osvěžení tělesného i duševního.*“

V našich podmínkách za vznikem a rozvojem turismu stojí z velké míry národní obrození a české vlastenectví. V opozici k turnerským spolkům Němců vznikla sokolská jednota, jejíž členové krom jiných tělovýchovných aktivit organizovali i turistické výlety, často na místa spojená s historií českého národa. Ve spolupráci s Národní jednotou severočeskou pak 11. června 1888 založili Klub českých turistů, jehož prvním předsedou se stal Vojtěch Náprstek, slavný cestovatel, milovník přírody a zakladatel národopisného muzea, jež dodnes nese jeho jméno. Během prvních let činnosti přičiněním klubu vznikaly na podporu turistiky dodnes sloužící chaty, rozhledny a turistické trasy. Čeští turisté rovněž stojí za stavbou Petřínské rozhledny (1891). Hlavně se pořádaly výlety a hromadné zájezdy, Klub českých turistů přispěl také k rozvoji lyžování a za jeho členy se k roku 1913 počítalo takřka 5400 členů.⁶⁷

Tyto aktivity, které bychom dnes zvali volnočasové, v dřívější době nebylo možné provozovat, protože teprve v této době se skutečně objevuje fenomén volného času. Do té doby mohla cestovat jen šlechta,⁶⁸ nepočítáme-li cesty za prací. Další výjimkou, kdy se na cesty vydávali i prostí lidé/poddaní, byly církevní pouti, pořádané na památku svatých, kterým byl zasvěcen kostel

⁶⁶ SEKANINA, František: *O významu a životě Františka Jaromíra Rubeše*. In: Rubeš, J. F.: Výbor z prací. Praha 1905. Cit. s. 18.

⁶⁷ *Historie KČT* [on-line]. [cit. 2013-04-20] URL: <<http://www.kct.cz/cms/historie-kct>>.

⁶⁸ Za předchůdce poznávací turistiky by se daly označit kavalírské cesty, na které se tradičně vydávali mladí šlechticové. Více k tomuto tématu: KUBEŠ, Jiří: *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620-1750)*. Habilitační práce ÚHV FF UPa, Pardubice 2011.

na místě, kam pout' směřovala, ovšem nutno přiznat, že „turistický rozměr akce“, tedy chůze přírodou na nějaké zajímavé místo, zde byl nezáměrný. Primární byla slavnostní mše, sloužená v kostele, ale i její význam postupně klesal a na důležitosti posilovala sociální interakce poutníků, oslavy a trhy. „*Svatoňovská pout' byla obyvatelům malého údolíčka byt' i ne vzácnou událostí, neboť se rok co rok opakovala, ale vždy tak znamenitou událostí, že bylo co mluvit o ní celých čtrnácte dní.*“⁶⁹ Podobně byly později pořádané i národní pouti, které nesměřovaly ke kostelům, ale k místům, která sehrála výjimečné úlohy v dějinách českého národa, například Říp nebo Blaník. Objevovaly se i kratší výlety, dříve landpartie, kterým nechyběl vlastenecký ráz, byt' nesměřovaly na nějaká významná místa, ale třeba jen kousek za město.⁷⁰ Na tyto výlety navazoval vznik výletních a zájezdních hostinců. Objevují se také penziony a hotely, buržoazie po vzoru letních sídel šlechty jezdí na rekreaci do letních bytů, které si kupují nebo krátkodobě pronajímají.⁷¹

Přestože hlavním cílem vlasteneckých výletů bylo posilování národního cítění a soudružnosti (s trochou nadsázky se jednalo o teambuildingy českých skupin), jako vedlejší produkt se „*bezděky utvářel i obecnější smysl pro krásu a hodnotu krajiny a přírody.*“⁷²

Až teprve během devatenáctého století se postupně zkracuje pracovní doba (až o šest hodin) na osmačtyřicetihodinový pracovní týden (teprve později i s takzvanou anglickou sobotou). Lidé tak získávají možnost trávit větší časové celky jinak než prací.⁷³ Vzniká tak prostor pro výše uvedené volnočasové aktivity. K dalším patří například okrašlovací spolky, u kterých se zřejmě poprvé setkáváme s ideou ochrany přírody, byt' některé zásahy byly kontraproduktivní.⁷⁴ Důležitou roli zde hrálo zahrádkaření. Ovšem dříve než v roce 1861 v Kutné Hoře vznikl první z nich, měla za sebou již 23 let první přírodní rezervace Žofínský prales založená lordem Buquoyem v Novohradských horách. Po jeho vzoru v roce 1858 kníže Jan Adolf Schwarzenberg vyhlásil zvláštní režim s cílem zachování přírodních hodnot v Boubínském pralese.⁷⁵

V rozvíjejícím se literárním realismu konce 19. a začátku 20. století byly větší pasáže věnované přírodě spíše výjimkou. Kromě Raise, o kterém jsem již psal, bych mohl zmínit ještě Karla Klostermanna a jeho romány o lidech potýkajících se s drsnou šumavskou přírodou. Vedle

⁶⁹ NĚMCOVÁ, Božena. Babička. Praha: Albatros 1961. Cit. s 114.

⁷⁰ LENDEROVÁ, Milena a kol. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století. II. díl: Život všední i sváteční.* Pardubice 2005. ISBN 80-7194-756-3. Par. s. 95-96, 127-128.

⁷¹ Tamtéž, par. s. 88-90.

⁷² LIBROVÁ, Hana. *Láska ke krajině?* Brno: Blok, 1988. Cit. s. 102.

⁷³ Tamtéž, par. s. 87-88.

⁷⁴ Tamtéž, par. s. 123.

⁷⁵ PTÁČEK, Ladislav, ed. *Dobrovolná ochrana přírody v České republice: historie, současnost a perspektivy.* Praha: Český svaz ochránců přírody, Ústřední výkonná rada, 2005. ISBN 80-86770-08-7. Par. s. 5.

nich jsou tu Mrštíkové, Stroupežnický anebo Preissová, kteří děj svých děl zasazují na venkov, ale příroda v nich hraje marginální roli. Takřka absentuje i v dalších dílech převážně městských z pera Nerudy či Zeyera, u kterých vrcholí proces, který zmiňuje Macura: *„Ve třicátých a čtyřicátých letech devatenáctého století se v české literatuře – a příznačně především v publicistice a próze ze současnosti – rodí obraz Prahy; je to obraz Prahy jako města a v tomto smyslu je proces jeho utváření analogický procesům, jimiž se utvářel obraz městského života také v jiných, v té době již prestižních literaturách...“* (...) *„Rodí se současně povědomí o estetice města, které už nestojí v protikladu ke krajině, ale jeví se jako její součást.“*⁷⁶

To ale neznamená, že by příroda byla vytlačena či opomíjena. Paralelně s výše uvedenými díly se totiž etabluje směr, který s přírodou souvisí již svým názvem: naturalismus. U Karla Matěje Čapka Choda, i dříve u Karla Šlejhara tak můžeme nalézt mnoho příkladů přírodních objektů, scénérií a zákonitostí, často ovšem nelibých.

---

⁷⁶ MACURA, cit. s. 208.

První republika

Poválečné vyrovnání umožnilo díky diplomatické aktivitě Tomáše Garriguea Masaryka a dalších, že 28. října 1918 vznikla prohlášením nezávislosti Československá republika, jejíž samostatnost uznaly světové mocnosti.

V období dvaceti let, které následovaly, se budu věnovat kromě literárních prací té doby hlavně nově se objevujícímu trampskému hnutí.

Jaroslav Jan Paulík: *Arizona* (1928)

Motivy trampského romantismu zachytil v krátkém poetistickém románu *Arizona* Jaroslav Jan Paulík jako jeden z prvních, neboť jej „kritika (vesměs kritika příznivá) označila za první český trampský román.“⁷⁷ Paulík skvěle osciluje mezi dobrodružstvím, romantikou, komedií a skoro až existenciálními pasážemi. Rozhodně se nejedná o „rodokapsovou literaturu“, neboť zejména některé asociativní narážky a rychlé střihy v ději i stylu vyprávění kladou na čtenáře vysoké nároky.

Vedle zajímavě se vyvíjejícího příběhu se dočteme, z čeho se sestával oděv trampů: „...oblékli (si) přes kahloty plátěné nohavice po stranách rozstřižené a obarvené hnědě barvivem na velikonoční vajíčka a opatřené bohatými třásněmi, otočili si hlavy barevnými šátky“⁷⁸ později je přidán další popis: „Chlapci většinou byli oděni v kostkované košile, někteří měli sametové kalhoty, širáky, nože u pasu a kožené manžety s mosaznými cvočky na zápěstí. Děvčata ve světlých látkách a prostovlasá se přizpůsobovala stylu nějakým trampským detailem, skotskou sukni, střihem blůzy nebo kanadkami.“⁷⁹ Pravidelně se objevují také popisy přírody. Několik situací se odehraje ve městě, ale tam jsou popisy prostředí výrazně kratší, jakoby zdržovaly samy postavy od návratu do „divočiny“. Navíc ani zdaleka nedosahují nápaditosti a barvivosti popisů přírodních, zejména pak těch věnovaným jevům na obloze: „V té chvíli se slunce dotklo obzoru a náhle se změnilo ve fantastickou a divokou krásu, nespořádanou a úžasnou, v jakousi hořící kovadlinu, v tání žhavého karmínu a svítící okrovou žluť, v příboj a vlnění mnohobarevného ohně, v slavnostní požár, v ohromnou raketu, která syčíc chrlila rudé šilenství, jež zachvacovala nebesa.“⁸⁰

O motivech trampování se příliš nedozvíme, vystává jen mnohokrát proklamovaná svoboda a opovrhování měšťáckou společností. Paulík ale několikrát velmi trefně vystihuje momenty, kdy se z trampů při návratu do města stávají běžní občané, a naopak: „...Knut a Klapka prodělávali

⁷⁷ MOLDANOVÁ, Dobrava. Medailon o autorovi. In: PAULÍK, Jaroslav Jan. *Arizona*. Praha: Československý spisovatel, 1980.

⁷⁸ PAULÍK, Jaroslav Jan. *Arizona*. Praha: Československý spisovatel, 1980. Cit. s. 16.

⁷⁹ Tamtéž, cit. s. 69.

⁸⁰ Tamtéž, cit. s. 185.

počátek podivuhodné metamorfózy. Měnili se zároveň s krajinou, která nabývala charakteristických forem zámořské divočiny v prudké vůni kouře, jež srážen večerním větrem, plazil se po zemi, řidna a šíře se v modravou clonu.“⁸¹ Jedná se sice o stylizovanou lyrickou prózu a nikoli literaturu faktu, ale tento moment dobře zdůrazňuje tušenou skutečnost, že přírodní krajina se trampům stávala vysněným fantaskním místem.

Jaroslav Žák, Vlastimil Rada: *Dobrodružství šesti trampů aneb Nové pověsti české* (1933)

Kolem trampů se točí také děj prvních dvou knih z parodické trilogie pánů Žáka a Rady *Vzpouza na lodi Primátor Dittrich* a *Dobrodružství šesti trampů*. Zatímco v prvním titulu, který je zejména karikaturou verneovek, jsou trampové spíše v úloze epizodní, v druhém díle, jak název napovídá, představují ústřední motiv. Šestici hrdinných trampů vedenou šerifem Jackem Aspirinem jsme poznali již v prvním díle trilogie a byli jsme svědky postupného zmizení všech *synů prerie* ve vodách Vltava-Riveru. V *Dobrodružství šesti trampů*, které se odehrává s odstupem jednoho roku, se dozvíme, jaké byly jejich další osudy, ale hlavně o útlacích, kterým museli za jejich nedobrovolné nepřítomnosti čelit zbylí trampové. V okolí obce Kozodoje jsou trampové netrpěným živlem, proti kterému je veškeré, jinak mírumilovné obyvatelstvo organizované v myriádách různých spolkových hnutí, ochotné se postavit i se zbraní v ruce, aby uhájilo svůj tradiční „paďourský“ způsob života, neslučitelný s tramským volnomyšlenkářstvím. Trampům naopak vadí paďourské neboli mastňácké chování v přírodě. Už samotné hanlivé označení mastňák (někdy jen masňák) pochází od zlovyku nechávat v lese válet odpadky po občerstvení, často právě v podobě mastných papírů od uzenin.

Jedna specifická skupina paďourů je představovaná spolkem Zapomenutých Slávů. Oproti zbytku textu, který je parodií kovbojských a zálesáckých dobrodružných románů, berou si autoři v pasážích věnovaných Slávům na paškál obrozenecké snahy křísit pradávne slovanské tradice a dokazovat sáhodlouhou historii slovanského národa a kultury.⁸² Praslovanské kulisy i atributy jsou tvořeny z výhradně přírodních materiálů – dřevěné sošky, lýkové střevíce atd. Podobně jako jsme se s tím setkali i v kapitole věnované národnímu obrození, nacházíme i zde jednoduchou úměru: čím hlouběji do historie – tím víc přírody: „*Tehdejší malíři staré Prahy nespotřebovali tolik červeně na*

⁸¹ Tamtéž, cit. s. 20.

⁸² Jak autoři sami přiznávají, nejedná se primárně o zesměšnění obrozeneckých a buditelských iniciativ z 18. a 19. století, nýbrž o kritiku členů soudobých českých fašistických skupin, kteří v třicátých letech „*zhlédnuvše se v německých nacistech, kteří začali obnovovat pohanské myty, zažili o slunovratu 'pragermánské ohně' a uctívali Wotana, Odina, Freyju a ostatní germánská božstva, čeští fašisté nemohli zůstat pozadu za tímto 'očistným ohněm' a nejenže vydávali časopisy 'Staroslovana' a později 'Lecha', v nichž se pokoušeli o jakýsi ryze slovanský rasismus, nýbrž začali i fušovat do historie...*“ (ŽÁK, Jaroslav. *Poznámky*. In: RADA, Vlastimil, ŽÁK, Jaroslav. *Dobrodružství šesti trampů*. Praha: Česká televize 2012. ISBN: 978-80-7404-087-0. Cit. s. 190-191)

prejzy, ale tím více zeleně na ta různá zákoutí prastaropražská, skládající se tehdá z buků, dubů, smrčků, kapradin a mechu“ anebo podobně: „...a tak zelený pás kolem Prahy sahal až úplně do středu města“.⁸³

I jinde v knize se setkáváme z popisy přírodního prostředí, v kterém se děj z velké části odehrává. Pravidelně jsou vyvedeny barvitými až básnickými prostředky: „Letní slunce vesele prozařovalo doubravou, jen údolí byla ještě zatažena ranními parami a mlhy se dosud válely na blatech“⁸⁴ ačkoli velmi často se jedná o nadsázku: „Sinavý blesk proťal klikatou čarou houstnoucí temnotu, hrom dunivě zarachotil a bouře, nikterak se neohlížejíc na to, že je vlastně romantickým přežitkem starých časů, počala předvádět své obvyklé, ale dosud účinné efekty. Krajinka dosud utěšená, vhodná pro pastýřskou selanku, změnila se rázem v scenerii přímo pekelnou. Blesk stíhal blesk, dunění hromu neustávalo, les hučel, zmítán poryvy větru, svištícího ve větvích stromů, jejichž koruny byly bičovány přívalem vod a ledových krup, samozřejmě zvících holubiho vejce...“⁸⁵ Nalézáme tu topos líbezného místa⁸⁶ a dále třeba topos tajného úkrytu, který, podobně jako Sherwood zbojníků Robina Hooda, v hloubi lesa a obestřen strašidelnou pověstí, skýtá bezpečí stíhaným trampům: „Od té doby neříká se té strži jinak než Četníková rokle. Prostý lid se vyhýbá zdaleka tomu místu a my se tam občas scházíme k tajným nočním potlachům.“⁸⁷

Josef Čapek: *Stín kapradiny* (1930), *Kulhavý poutník* (1936)

S lesem skýtajícím úkryt, tedy přírodou jako místem úniku, se setkáváme také v baladické novele Josefa Čapka *Stín kapradiny*. Dva pytláci, vrazi hajného, utíkají před spravedlností, svědomím a za lepším životem do lesa. Původně má být jen únikovou cestou, ale ta se, jak to tak bývá, ukáže být cílem, v tomto případě dokonce definitivním.⁸⁸

Zprvu si Václav Kala a Ruda Aksamit svou psaneckou anabázi bezmála užívají a v lese jsou spokojení, byť se pravděpodobně jedná o siláckou přetvářku: „Jestli se člověk neschová v lese, tak už nikde.“ (...) „Vždyť jsme tu, člověče drahá, jako na výletě, ty stromy, to slunce, jsou tu ptáčkové, kytky tu kvetou, noci jsou teď jak víno, nic na práci, panečku něco takového, to by nám ledaskdo

⁸³ RADA, Vlastimil, ŽÁK, Jaroslav. *Dobrodružství šesti trampů*. Praha: Česká televize 2012. ISBN: 978-80-7404-087-0. Cit. s. 123.

⁸⁴ Tamtéž, cit. s. 134.

⁸⁵ Tamtéž, cit. s. 14.

⁸⁶ Tamtéž, cit. s. 142.

⁸⁷ Tamtéž, cit. s. 43.

⁸⁸ Dovolím si poznámku na okraj: postavy Kaly a Aksamita mi velmi připomínají Perryho Smithe a Dicka Hickcocka, jak je v *Chladnokrevně* zachytil Truman Capote. Jak vztahy mezi nimi, tak chladnokrevnost a naivnost, s kterou si počínali. Komparatistická studie na toto téma by byla jistě pozoruhodná.

*záviděl!*⁸⁹ Les je pro ně jediným bezpečným místem, kdykoli se odváží jinam, jsou zpozorováni nebo se zapletou do dalších problémů. Dopouští se dalších zločinů, včetně pokusu o znásilnění, spáchají další vraždu. Postoj k lesu se postupně mění s tím, jak si uvědomují, že se jim stal pastí, z které nemůžu uniknout. Nakonec jsou naštvani na celý svět, kterému Ruda hrozí: „*takto já biju tvé květiny po hlavách, tak srážím křídla tvých vzdušných motýlů, zabíjím tvé vůně a stírám tvé falešné barvy, abys tu stál holý, tak, jak vsutku jsi, pod svou pravou podobou a bez přetvářky, mně více podoben.*“⁹⁰ A přitom je svět, resp. les, který je obklopuje, vůči nim zcela netečný. Ale lyrický vypravěč používá popisy přírody jako metafory k osudu dvou uprchlíků. Když čteme o zajících, který běží lehce, „*neboť nenese na svých lopatkách nic těžšího, než svůj sivý chlup*“⁹¹, patří tento popis prchajícím Kalovi a Aksamitovi. Zároveň je však v přímém protikladu. Běží sice s prázdnými rukama, ale nesou si svůj úděl, hrozný čin, který spáchali a výčitky a zlé sny, které je nepřestanou provázet, takže se jim běží čím dál hůř, až po několik dnů doběhnou do klínu lesa, odkud není kam běžet dál a kde je dostihnou četníci a smrt. Konec se odehraje rychle v několika větách a končí lakonickým: „*Začal podzim; spustil se dlouhý a sychravý déšť.*“ Zcela jinak působí popis přírody v okolí mýtiny s čínorodými dřevorubci: „*Příroda a lidé se tu sešli v družném díle. Poskytnuv své přátelsky zhlíží les na hlučnou lopotu lidí, kteří tu pracují se dřevem, a na lesklé hřbety koní zapřažených k siláckým nákladům.*“⁹²

V *Kulhavém poutníku*, Čapkově patrně nejdocenějším díle, se s přírodními popisy nesetkáme, ale zato zde je příroda výrazně zachycena jako nadřazená entita: „*...vyšel jsem z organického, které chce zase organické, z přírody, která chce, aby život pokračoval. A nepochybně také jsem vyšel z vesmíru, z kterého všechno, co jest, vychází.*“⁹³ Příroda, skoro by se mi chtělo napsat ji v tomto významu s velkým 'P', podobně jako se píše Bůh s velkým 'B', je hybnou silou života, a vše podléhá jejím zákonům: „*Přírodě, byla-li to jediné ona, která mne postavila na cestu, není, jak se ujišťuje, jedinec skoro ničím, prospěch a udržení druhu vším.*“⁹⁴ Poutník si je vědom, že z přírody vzešel, ale zároveň se ji snaží překonat. Řečeno spolu s Janem Patočkou: „*Člověk zároveň v přírodě i jako překonatel přírody, člověk pochopitelný ze světa, zároveň však osmyslující a vykládající svět.*“⁹⁵

⁸⁹ ČAPEK, Josef a PAPCUNOVÁ, Jana, ed. *Lelio; Pro delfína; Stín kapradiny; Kulhavý poutník*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-781-4. Cit. s. 103.

⁹⁰ Tamtéž, cit. s. 163.

⁹¹ Tamtéž, cit. s. 123.

⁹² Tamtéž, cit. s. 185.

⁹³ Tamtéž, cit. s. 227.

⁹⁴ Tamtéž, cit. s. 228.

⁹⁵ PATOČKA, Jan: *Kulhavý poutník Josef Čapek*. PATOČKA, Jan. *Umění a čas I: Sebrané spisy*. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN: 80-7298-113-7. Cit. s. 139.

Karel Čapek: *Zahradníkův rok* (1929), *Hordubal* (1933)

Pokud se podíváme na zachycení přírodních motivů v díle jednoho z nejvýznamnějších českých spisovatelů, tak se nabízí sbírka fejetonů *Zahradníkův rok*. Byť se jedná o humoristickou literaturu a Čapek zde na mnoha místech paroduje pěstitelské příručky, kalendáře a odbornou zahradnickou literaturu, přináší také praktické rady a jsou důkazem vzdělanosti a praktické obeznámenosti autora s touto problematikou. Naznačuje také důvody obliby zahrádkaření spočívající v radosti z rostoucích sazenic a rostlin a dobře vykonané práce. Na mnoha místech se objevují úsloví jako „zákony přírody“ a „život přírody“ a my z nich můžeme vyčíst jistou podřízenost zahradníka, jako by byl pouhým služebníkem či němým svědkem přírodních dějů. Na druhou stranu je také uchvatitelem či tvořitelem, který si zahradu vytváří podle svých představ a přírodní cykly upravuje hnojením a přesazováním a dalšími činnostmi. V těsné blízkosti domu tak vzniká přírodní kout, který je dílem člověka, ale kde, jak Čapek zdůrazňuje, nepřestávají platit přírodní zákonitosti a pravidla, které se zahradník musí naučit a pochopit, protože s nimi stejně nic nezmůže. V případě Karla Čapka o jeho vztahu k zahradničení svědčí také jeho zahrada, která zdobí dvojdům bratrů Čapkových. Ze *Zahradníkovy roku* však víc než dlouhou plejádu přírodních objektů – jednotlivých rostlin – nevyčteme. O možných významech a smyslech přírody proto radši budeme mluvit na pozadí jiného díla, a sice *Hordubala*.

Novela o nešťastném návratu emigranta domů otevírá Čapkovu noetickou trilogii s ústředním tématem pravdy, možnosti dobrat se jí a odlišnou podobou různých možností výkladu skutečnosti, ať už nahlížené zvenčí či zevnitř. V případě *Hordubala* vzniká konflikt v rozdílu mezi vnitřním a vnějším úhlem pohledu.⁹⁶ Americký bohemista William E. Harkins zdůrazňuje paralely mezi povahami jednajících postav *Hordubalova* příběhu a domácím zvířectvem.⁹⁷ To je patrné i ze vztahu postav k zvířatům: mladý čeledín Štěpán Manya je hbitý a divoký až výbušný, nositel aktivního a mužského elementu. Stejně jako koně, které chová, v hovoru cení zuby. Oproti tomu Juraj Hordubal je daleko víc pasivní a pomalý až těžkopádný, ač je zároveň schopen vytrvale pracně dít a snést těžkou námahu i špatné zacházení, stejně jako krávy, o které se stará. Rozdělení na „koňský“ a „dobyččí“ svět jde tak daleko, že Hordubal spí v chlévě a Manya ve stájích. Manya preferuje chov a prodej koní, Hordubal chce gazdovat nebo vozit kámen s dobyt看kem. Manya pochází z „roviny“, z míst vhodných jako pastviny pro koně. Hordubal zas z podhorské chalupy,

⁹⁶ HARKINS, E. William. Form and thematic in Karel Čapek's trilogy. In: *The Slavic and East European Journal*. American Association of Teachers of Slavic and East European Languages, 1958. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/304134>. Podobně i MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Kapitoly z české poetiky. Díl II, Významová výstavba a kompoziční výstavba epiky Karla Čapka*. Praha: Svoboda, 1948.

⁹⁷ HARKINS, E. William. *Imagery in Karel Čapek's Hordubal*. Publications of the Modern Language Association of America, 1960. Dostupné z <http://www.jstor.org/stable/460674>.

kde se hospodářství bez volků a krav neobejde. Rozdíl mezi domovskou krajinou a níže položenou rovinou a s nimi spojená rozdílná povaha jejich obyvatel je mnohokrát zdůrazněn, stejně tak je specificky popsána náhorní plošina vysoko nad vesnicí.

Toto místo je zcela stranou zájmu lidí, opředené legendami, obývané pouze jediným člověkem, pastýřem Míšou, který skoro nemluví. Díky neustálému a blízkému kontaktu s přírodou je nositelem specifických znalostí a schopností, velice blízký archetypu moudrého poustevníka/druida, zároveň nechápe běžné lidské starosti, s kterými za ním Hordubal přichází. Ale sama přírodní krajina v mracích a její klid je pro Hordubala zdrojem relaxace a zmírnění trápení, které se naplno objeví znovu, jakmile se vrátí do civilizace.

Nebýt *Hordubal* pevně vsazen do noetické trilogie a díla Karla Čapka, dalo by se uvažovat o jeho zařazení mezi díla ruralismu. Někdy tam bývá řazen i Jan Čep.

Jan Čep: *Letnice* (1932)

Čepův literární portrét vyšel ve sborníku *Básníci selství*, který v roce 1932 vydal Josef Knap. Vedle Jana Čepa se zde objevilo dalších třináct autorů tvořících pod vlivem ruralismu, což je „*Literární směr, který hledal nejvyšší hodnotu v selství. (...) Těžký zápas rolníka s půdou líčili jako životní školu mravní energie a kázně, odtržení od rodné hroudy jako příčinu vykořeněnosti, mravní bídy a zoufalství.*“⁹⁸ Podle Jiřího Brabce ruralismus navazuje na vesnickou prózu, přičemž zdůrazňuje vztah k půdě, ale spíše než jako literární směr jej chápe jako ideologii.⁹⁹

Čep sám se od tohoto směru distancoval, spíše náleží do proudu katolické literatury, ale styčné plochy s ruralismem u něj můžeme nalézt. Například tendenci k mytizaci přírody a půdy jako dárkyně života¹⁰⁰ objevíme zejména ve sbírkách z první poloviny třicátých let *Letnice*, *Zeměžluč* a *Děravý plášť*. S osobitou poetikou, někdy označovanou jako „jitřní zrak“, což dle interpretace Jana Zahradníčka znamená vidět „*každou věc v rosné svěžesti a neporušenosti, jak vyšla z rukou Stvořitelových*“,¹⁰¹ vypráví příběhy prostých lidí, zpravidla venkovanů. Jejich vztah k půdě, je často spojený se vztahem k domovu. Tragika *Jakuba Kratochvíla*, titulní postavy z novely ze sbírky *Letnice*, je korunována tím, že jeho tělo se po smrti stává součástí půdy, ovšem půdy daleko od jeho

⁹⁸ KARPATSKÝ, Dušan. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 2001. ISBN: 80-00-00972-2. Cit. s. 478.

⁹⁹ BRABEC, Jiří. *Geneze ruralismu*. In: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: osobnosti, díla, ideje: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22.-23. dubna 2005 v Sedmihorkách*. Semily: Státní okresní archiv Semily, 2005. Z Českého ráje a Podkrkonoší, suppl. 10. ISBN 80-86254-12-7. Cit. s. 16.

¹⁰⁰ MED, Jaroslav: *Ideové kořeny ruralismu*. In: *Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: osobnosti, díla, ideje: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22.-23. dubna 2005 v Sedmihorkách*. Semily: Státní okresní archiv Semily, 2005. Z Českého ráje a Podkrkonoší, suppl. 10. ISBN 80-86254-12-7.

¹⁰¹ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Jan Čep*, In: *Jan Čep – Jan Zahradníček, Korespondence, I.díl*. (ed. Mojmír Trávníček), Praha: Aula, 1995. ISBN: 80-902667-8-9. Cit. s. 14.

rodné vsi. S posledním nadechnutím se zřejmě Jakub Kratochvíl smiřuje s veškerenstvem, ale celkové vyznění této i dalších povídek je spíše pesimistické: „*Ještě okamžik před tím vdechl do plic nádherný vzduch, objal očima širošířý prostor. Ale nám se svírá dech ode dne ke dni a prostor duše i těla se nám úží v rakev.*“¹⁰²

Na předchozích stranách jsme si představili některá literární díla, která jsou přímo či alespoň okrajově postižena trampstvím. Pokud si odmyslíme autorskou licenci a nadsázku, zbývá nám několik určujících znaků této subkultury. Fascinace „Divokým západem“, o kterém trampové čerpali znalosti z dobrodružných románů a černobílých filmů, a která se projevovala v anglosaských přezdívkách a místních názvech, hierarchickém uspořádání osad v čele s šerifem, v obyčejích jako potlach, v typických nástrojích jako banjo a ustrojení v podobě flanelové košile a klobouku. Členové hnutí se často rekrutovali z řad studentů a převážně z nižší a střední sociální vrstvy obyvatelstva. Kvůli svým aktivitám, mnohdy na hranici legality, vstupovali do konfliktů se starousedlíky, s majiteli lesů, hajnými i četnictvem. Na trampské výpravy se vydávali do bezprostředního okolí měst i do vzdálenějších lokalit převážně pěšky a prostředky hromadné dopravy. Měli svou, řekněme, stavovskou čest, a opovrhovali svátečními výletníky.

Jak se náš pohled na tento fenomén změní, pokud jej nahlédneme jinak, než přes humoristickou literaturu? Jaké další prameny máme k dispozici?

V lidové slovesnosti se dodnes traduje řada trampských písní. Tento svérázný žánr, který ve třicátých letech určoval také populární hudbu, hudební divadla a film, pochází od táborových ohňů. Trampské osady měly svá vlastní hudební tělesa, některým se povedlo prosadit. Úspěch jiných je ve zlidovění některých písní. Jedním z nejznámějších a nejúspěšnějších autorů byl například Jarka Mottl, který složil písně jako *Marta* či *Hledám děvče na neděli*.

Podobné a další cenné zprávy o pionýrských dobách trampského hnutí podává v knize *Dějiny trampingu* Bob Hurikán, vlastním jménem Josef Peterka, který byl nejen němým pozorovatelem, ale do velké míry také hybatelem trampského dění. Trampskou prehistorii staví do těsně předválečných let, kdy ještě o trampech nikdo nemluvil. „*Do lesů je nevedla móda, nýbrž jen a jen láska pro tu obklopující je d i v o č i n u.*“¹⁰³ Tito tuláci a výletníci vyráželi bez vybavení na krátké výlety s přespaním v přírodě, později zakládali stálá tábořiště, kterým se s pronikajícím vlivem dobrodružných románů postupně začalo říkat *campy*, samozřejmě s nezbytnými anglickými přídomky. Zřejmě nejstarším byl Tábor řvavých, neboli *Roaring camp*, nazvaný podle povídky

¹⁰² ČEP, Jan: *Zeměžluč, Letnice, Děravý plášť*. Praha: Československý spisovatel. 1969. Cit. s. 212.

¹⁰³ HURIKÁN, Bob. *Dějiny trampingu*. Praha: Novinář, 1990. ISBN: 80-7077-432-0. Cit. s. 14.

Francise Breta Harte. Toto období, od předválečných výletů až po první léta poválečná, označuje Bob Hurikán jako „Dobu divokých skautů“. Zdůrazňuje úlohu rostoucí oblíbenosti biografu, zejména pak filmů s tematikou Divokého západu, které ovlivňovaly fantazii a potažmo i oblečení a vybavení divokých skautů. Počet campů rostl a některé stavbou sroubených chat povýšily na osady, což byl i případ zmíněného Tábora řvavých nedaleko Štěchovic, který se s první chatou postavenou s chvojí a klacků v roce 1919 změnil v osadu Ztracené naděje. Tím pomalu začíná další etapa trampského vývoje: „Doba cowboyská“. Inspirace Divokým západem se prohlubuje, osad přibývá, o jejich pořádek se starají šerifové. S příchodem „Doby kanadské“ (kolem roku 1927) se zlepšuje vybavení a stává se dostupnějším. Rovněž ubývají některé romantické atributy jako otrášené kalhoty a sombrero, ale počet trampů, hlavně mladých, roste. Teprve v této době si, inspirováni románem Jacka Londona *Cesta*, začínají trampové říkat „trampové“ a vznikají trampské časopisy. Trampské hnutí bují hlavně kolem Vltavy, zvané trampy Velká řeka, a jejich přítoků, ale začíná se rozšiřovat i v dalších oblastech.¹⁰⁴

Hurikánovy *Dějiny trampingu* jsou pozoruhodné svou obšírností, ale výčty jmen, respektive přezdivek, bez bližších souvislostí a často i přesných zeměpisných určení, velkou historickou výpověď nepřinášejí. Pro účely této práce jsou ale cenné pro své subjektivní dojmy a objasnění hlavních myšlenek trampingu: návrat k přírodě, láska k přírodě, touha po dobrodružství v divočině a zároveň snaha být lepším, také „*znalost přírody a všech věcí s ní souvisejících, jako je táboření, samostatnost, družnost, sebekázeň a opravdové kamarádství...*“¹⁰⁵ Co pro Hurikána a další trampy bylo hlavním důvodem k jejich trampování, snad vysvětlí tato ukázka: „*Hrozivě rozervané skály, zalesněná úbočí, nebezpečné stezky, žhavé slunce, magický svit měsíce, třpyt miliónů hvězd, hučící peřeje, klidné zátoky, písčiny, zelený koberec – klid, ticho, táborový oheň... Nádherná Divočina, snesena k pohyblivému proužku vody, vonící puškvorcem a balšámem – to je Zlatá řeka... (...)* A není to jen síla zvyku nebo vzpomínek, nýbrž ono podivuhodné kouzlo mámivé P ř í r o d y – přírody, o které člověk rád věří, že žije, dýchá, roste a svým způsobem mluví.“¹⁰⁶ V krajině jsou zde zdůrazněné podobné rysy jako v dílech romantických autorů, s tím rozdílem, že nezahrnují člověkem vytvořená díla. Podobně jako v romantické (dobrodružné) literatuře Hurikán používá velké množství přívlastků, a věty s jednoduchou stavbou. Dokonce v poslední citované větě se autor vyhnul složitější větě konstrukci rozdělením věty, čímž zároveň zdůraznil slovo „příroda“, už tak graficky zvýrazněné mezerami mezi písmeny.

¹⁰⁴ Tamtéž, par. s. 12-22.

¹⁰⁵ Tamtéž, cit. s. 10.

¹⁰⁶ Tamtéž, cit. s. 53.

V každém případě je příroda trampům motivací pro opuštění měst. Ceněnou vlastností přírody je divočina, která umožňuje zažít dobrodružství a zapomenout na každodenní život ve městě se všemi problémy tím, že se aspoň dočasně realita prostřednictvím některých atributů a kulis přiblíží vysněné fantazii, inspirované fikčními světy dobrodružných románů a filmů odehrávajících se nejčastěji na divokém západě.

Trampské hnutí je těžko uchopitelné, neboť ze své podstaty bylo neinstitucionalizovatelné. Některé osady tvořila jen jediná chata a mohl je obývat jen jediný tramp samotář – traper, nezávislý na ostatních trampech, se kterými jej pojila jen láska k přírodě a zejména k pobytu v ní. Úspěšnější budeme v hledání podkladů k odkrytí počátků jiných hnutí, které tramping provázely, či mu dokonce předcházely.

První trampové byli divocí skauti, kteří se nadchli pro myšlenku dobrodružství v přírodě, ale už méně jim vyhovovalo polovojenské vedení skautské organizace. Český skauting sice nebyl zdaleka tak militantní jako jeho britský předobraz, ale vliv praotce zakladatele na formu byl přeci jen značný. Byl jím anglický lord Robert Baden-Powell, který po svých zkušenostech z búrských válek sepsal vojenskou příručku pro zvědy (anglicky *scouts*). Když se doslechl o zájmu, který jeho kniha vzbudila u britské mládeže, rozhodl se ji upravit pro tuto cílovou kategorii a vydal *Scouting for boys* (1906), čímž položil základy světovému hnutí, ke kterému se dnes hlásí miliony lidí v 214 zemích celého světa.

U nás se skautovat začalo ještě před první světovou válkou. Český učitel a hudebník Antonín Benjamin Svojsík se doslechl o myšlence anglického skautingu a protože jej okamžitě zaujala, ale neměl bližší podrobnosti, vyjel v roce 1911 na zkušenou na britské ostrovy a v roce 1912 vydal bibli českých skautů: *Základy junáctví*, svým významem pro český skauting převyšující příručku Baden-Powellovu. Už v roce 1911 ale v Rožmitále založil František Hofmeister Americkou kolonii pro mládež, která fungovala jako internát pro školou povinné děti, které se při svých mimoškolních aktivitách cíleně věnovaly sportům, turistice, pracím na poli, pěstování plodin a chovu drobného zvířectva, částečně s patrným a přiznaným vlivem skautingu.¹⁰⁷ Věstník Hofmeisterovy kolonie náhodou zachytil třebechovický pekař František Barvíř, který se jím nechal inspirovat, a v roce 1912 založil Kroužek skautů, který se tak stal prvním samostatným skautským spolkem, jehož fungování posvětily i tehdejší c. k. úřady.¹⁰⁸

---

¹⁰⁷ *Almanach - 100 let skautingu v Třebechovicích p. Orebem*. Třebechovice pod Orebem: Junák - svaz skautů a skautek ČR, středisko Františka Barvíře Třebechovice pod Orebem, 2012. ISBN: 978-80-260-2948-9. Par. s. 22-26.

¹⁰⁸ Tamtéž, par. s. 12.

O úskalích předválečného skautování svědčí zápis z kroniky třebechovických skautů: „*Na prvních vycházkách byly nesnáze s neporozuměním obyvatel. Skauti byli vydáni obecnému výsměchu, na hochy bylo pokřikováno 'Cikáni, blázni jdou!'. V Bolehoštské Lhotě byla proti nim úplná demonstrace, v Petrovicích byli kamenováni a zraněni, takže muselo být řízení trestní a Petrovičtí zaplatili pokutu, bolestné jsou však dlužni dodnes.*“¹⁰⁹

Za zakladatele skautingu u nás je však považovaný výše uvedený Antonín Benjamin Svojsík. Baden-Powella otrocky nepřejímá, ale myšlenku skautingu aktualizuje, upravuje pro domácí podmínky a doplňuje o prvky českého vlastenectví, proto také k anglickému skautovi dává český ekvivalent junáka a do znaku lilie (o její symbolice jsem již psal v jiné souvislosti) přidává psohlavce. Sám pak přiznává, že se inspiroval nejen Baden-Powellem, ale i Setonem (viz níže): „*romantičnost, poetičnost a láska k přírodě jsou především zásluhou Setonovou, kdežto pořádek, kázeň, organisace jsou zase dílem Powellovým*“¹¹⁰

Ve Svojsíkových *Základech junáctví* je patrný defenzivní tón, s kterým Svojsík představuje tuto nezvyklou novinku, vyvrací některé pověry a hledá sympatie pokrokově a vlastenecky smýšlejících čtenářů. Při výčtu ctností, jejichž by měl být skaut nositelem, připomíná kult rytířství a slavné postavy a jejich činy v historii českého národa. Na této i dalších kapitolách se podíleli Svojsíkovi spolupracovníci. U vzniku junáckého hnutí tak byli vážení vědci, spisovatelé a politici jako třeba Josef Thomayer, František Drtina, Alois Jirásek, Karel Kramář a mnozí další, jejichž jména pomohla zaštitit Svojsíkovu iniciativu. V první části knihy, objasňující vznik a podstatu skautingu, je také uveden význam přírody: „*Z četných pomůcek a cest, jimiž se béře výchova mládeže v družinách junáckých, v prvé řadě uvádíme častý styk s přírodou.*“¹¹¹ Druhá část se přímo jmenuje „V přírodě“ a i zbylé prakticky zaměřené části *Základů junáctví* se věnují aktivitám prováděným převážně v přírodním prostředí, jsou to například pozorování, stopování a táboření.

Skauting, neboli české junákování, využívá přírodu jako lákavé prostředí a zasazuje do něj většinu svých aktivit, aby přitáhl zájem mladých lidí (zprvu jen chlapců, později i dívek).

Na pomezí skautingu a trampingu je woodcraft, který byl zároveň inspiračním zdrojem skautů a jeho členové se rekrutovali z řad trampů, ale můžeme říci, že všechna hnutí se ovlivňovala a inspirovala navzájem. Otcem woodcraftu byl americký spisovatel, malíř, přírodovědec, cestovatel a zálesák Ernest Thompson Seton.

Spolupracoval na koncepci skautingu s Baden-Powellem a po založení skautské organizace

---

¹⁰⁹ Tamtéž, par. s. 15.

¹¹⁰ SVOJSÍK, Antonín Benjamin. *Základy junáctví*. Praha: Merkur 1991. ISBN 80-7032-001-x. Cit. s 22-23.

¹¹¹ SVOJSÍK, Antonín Benjamin. *Základy junáctví*. Praha: Merkur 1991. ISBN 80-7032-001-x. Cit. s. 42.

ve Spojených státech amerických stanul v jejím čele. S klasickým pojetím skautingu se ale Seton nikdy plně neztotožnil a hlavně tou dobou už fungovala jím založená Woodcraft League of America. Už v roce 1902 inicioval vznik prvního chlapeckého „kmene“, kterému předával nabyté znalosti a zkušenosti z divočiny a rovněž indiánskou filozofii. V roce 1903 poprvé vyšel jeho takřka iniciační román *Dva divoši*, který se několika generacím čtenářů stal návodem a příručkou k životu v přírodě inspirovaném indiánskou moudrostí. Pozorování a poznávání přírody tvořilo podstatnou část náplně Baden-Powellova i Svojsíkova skautingu, ale zdaleka ne tolik, jako u Setona, kterému je základním smyslem činnosti a motivací.

Když v roce 1936 navštívil E. T. Seton na pozvání pražské YMCA Československo, přivítaly jej v několika městech po republice tisíce nadšených woodcrafterů.¹¹² V té době už byly s jeho dílem a myšlenkami dobře seznámeni díky překladům Miloše Seiferta, který byl rovněž vůdčí osobou woodcrafterského hnutí. První woodcrafterské organizace vznikaly na základě junáckých skupin, které se odchylovaly od Svojsíkova programu směrem k Setonovi. Seifert navázal korespondenční komunikaci se Setonem a po dohodě s ním se nepřipojil k americké Woodcraft League, ale 12. února 1922 založil partnerskou Zálesáckou ligu československou, která se již v roce 1922 přejmenovala na Ligu lesní moudrosti. Paralelně s ní fungovala od roku 1925 Liga pro výchovu přírody – Moudrost lesa, kterou Seifert založil kvůli ideovým sporům. Již v roce 1929 se obě organizace sloučily v Ligu československých woodcrafterů.¹¹³

Libor Pecha v knize *Woodcraft* objasňuje nejen mnoho praktických činností, užitečných při životě v přírodě, ale také přináší některé normy, které byly (jsou) určující pro naplňování myšlenek woodcraftu. Patří k nim každodenní i iniciační obřady, tradice, pravidla sněmů, rozdělení hierarchie v rámci rodů, kmenů a dalších organizačních jednotek lesního bratrstva. Normami a organizovaností se liší od nevázanějších trampů. Typické pro woodcraftery jsou menší akční skupiny uzavřené veřejnosti a založené na silných vnitřních vazbách a oproti skautům intenzivnější kontakt s přírodou na úkor dalších aktivit. Prvním bodem zákona čtyřnásobného ohně, formulovaný samotným Setonem, je: *Bud' čistý a silný, vždy ochraňuj přírodu.*¹¹⁴

Vedle skautských táborů a tramských osad, zakládaných v přírodních lokalitách, vznikala také jiná pseudo-obydlí v těsné blízkosti města. Šlo o fenomén společný všem velkým městům s dramaticky rostoucí průmyslovou výrobou. Migrace nových pracovních sil z venkova způsobila ve

¹¹² Iniciátory pozvání byli woodcrafteri Jaroslav Šimsa – Sůva a Miloslav Vavrda – Minehav, kteří přesvědčili vedení YMCA. Movitější „organizace křesťanských mladých mužů“ si na rozdíl od Ligy lesní moudrosti mohla dovolit financovat Setonův pobyt. (PECHA, Libor. *Woodcraft: Lesní moudrost a Lesní bratrstvo*. Olomouc: Votobia, 1999. ISBN: 80-7198-353-5. Par. s. 42)

¹¹³ Tamtéž, par. s. 35 a 40.

¹¹⁴ Tamtéž, par. s. 57.

dvacátých letech bytovou krizí, kterou vyřešila provizorní obydlí stavěná na periferiích a v předměstských průmyslových oblastech.¹¹⁵ Už v době jejich vzniku byla tato místa prostoupena zelení a po jejich zániku zde vznikala místa takzvané divoké přírody.¹¹⁶ Zatímco přítomnost přírodních objektů v nouzových koloniích byla nezáměrná, v případě dalšího fenoménu rodícího se v meziválečném období, hrála zeleň primární funkci.

Na periferii velkých, převážně industriálně orientovaných měst, začaly vznikat zahrádkářské nebo taky zahrádkové kolonie či osady. Ve své činnosti pokračovaly také okrašlovací spolky. Vedle aktivit místních organizací zřizujících malé přírodní chráněná území, jejich svaz také úspěšně loboval, takže nově vzniklá republika měla na svém Ministerstvu školství a osvěty, pod kterým byl zřízen Státní památkový úřad, který zřizoval a spravoval přírodní rezervace, jejichž počet se do roku 1938 vyšplhal na 142. Svaz okrašlovacích spolků také v roce 1931 ve spolupráci s Klubem československých turistů založil Pracovní souručenství Československá liga pro ochranu přírody.¹¹⁷

Rozvoj všech výše uvedených aktivit a jejich masová obliba byly způsobené pokračující industrializací a rostoucí propastí mezi běžným životem v městě a životem v přírodě, a umožněné demokratickým státním zřízením, které navíc zavedlo placené dovolené a tzv. anglickou sobotu, tj. volné sobotní odpoledne, pro všechny zaměstnané.¹¹⁸ Pobyt v přírodě má punc romantiky, je částečně módní záležitostí, ale pro jisté skupiny je smyslem života. Pravověrní skauti, trampové či woodcrafteri mají specifický oděv, kterým ostentativně dávají najevo příslušnost ke svojí subkultuře a dbají na dodržování pravidel a zvyků, kterými se liší od většinové populace a mezi sebou navzájem.

---

¹¹⁵ OUŘEDNÍČEK, M., *Sociální geografie Prahy* [online] Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Publikováno 2003 [cit. 2013-5-5]. Dostupné z: <http://www.natur.cuni.cz/~slamak/sgp/sgp.html>

¹¹⁶ ZEMKOVÁ, Michaela. *Význam spontánní sídelní zeleně na příkladu hlavního města Prahy*. Diplomová práce FŽP ČZU. Praha 2008. Par. s. 42.

¹¹⁷ PTÁČEK, Ladislav, ed. *Dobrovolná ochrana přírody v České republice: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Český svaz ochránců přírody, Ústřední výkonná rada, 2005. ISBN 80-86770-08-7. Par. s. 5-7.

¹¹⁸ LENDEROVÁ, Milena a kol. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století. II. díl: Život všední i sváteční*. Pardubice 2005. ISBN 80-7194-756-3. Par. s. 88.

Období totality

Dál se budeme věnovat mýtu přírody v době od zániku Československé republiky a vzniku protektorátu Čechy a Morava až do sametové revoluce. Pro většinu této doby je typická absence občanských svobod, které jsou dnes běžné. Zaměříme se na oblibu chalupaření a chataření, povšimneme si také odlišného přístupu k přírodě u nonkonformní undergroundové subkultury (na základě beletrie i memoárové a odborné literatury). Nejprve se podíváme, jaký dopad měl dějinný vývoj na hnutí, o jejichž vzniku jsme psali v předchozí kapitole, a zda to mělo dopad na vnímání přírody či její význam pro jejich členy

V Protektorátu Čechy a Morava vznikla namísto Ligy československých woodcrafterů Liga českých woodcrafterů, která byla evidována jako sportovní klub (ty jediné mohli podle říšských předpisů vyvíjet činnost) a fungovala legálně až do svého zrušení v roce 1944. Poté většina kmenů přešla do ilegality až do roku 1945. Řada woodcrafterů odešla do zahraničí, někteří se zapojili do domácího odboje, několik bylo odvezeno do koncentračních táborů. Naopak přibyli češi, kteří se vrátili z fašistického Slovenska, zvýšila se soudržnost, prohloubila aktivita. Navzdory zuřící válce se pilně pracovalo, činnost se soustředila kolem Kmene pražských woodcrafterů, překládal se Setonův *Svitek březové kůry* a další knihy o táboření a životě v přírodě, celoročně probíhaly schůzky i letní tábory.¹¹⁹

Aktivita v kmenech pokračovala, vycházely nové knihy, ale po roce 1948 musela být Liga československých woodcrafterů rozpuštěna, její členové pokračovali v činnosti samostatně, nebo vstoupili do oficiálních sportovních anebo turistických oddílů pod hlavičkou Československého svazu mládeže, který všechny organizace pro mládež zaštiťoval. S politickým uvolněním v šedesátých letech znovu mohly začít vycházet Setonovy knihy, objevily se některé nové kmene. K připravovanému obnovení Ligy lesní moudrosti nicméně nedošlo kvůli invazi sovětských vojsk a následné změně politického a společenského diskursu. Aktivity s ideou woodcraftu tak probíhaly dál pod rouškou jiných organizací (Domy dětí a mládeže, Pionýr, ...) anebo individuálně v malých skupinách.

Podobně na tom byli i příslušníci Junáka. Jeho činnost byla zakázána nařízením velitele policie a říšského sekretáře Protektorátu Čechy a Morava Karla Hermanna Franka 28. října 1940. Někteří skautští vedoucí ale v omezené míře a potají dál vedli své oddíly a ve skautování pokračovali. Z řad skautů se rekrutovali členové domácího i zahraničního odboje, aktivně se

¹¹⁹ *Historie československého woodcraftu*. [on-line]. Liga lesní moudrosti, Praha. [cit. 2013-05-22] Dostupné z http://www.woodcraft.cz/index.php?right=historie_cswoodcraft&lan=cs.

účastnili květnového povstání a stanuli také v revolučních národních výborech.¹²⁰

Hned po konci války se činnost skautských sborů znovu obnovila v plném rozsahu. Někde stihli i přes složitost poválečné situace uspořádat tábory ještě v roce 1945, spíše se ale činnost oddílů v podobě před rokem 1938 plně obnovila až v následujícím roce. Už v roce 1948 se ale vyhrocením politické situace stal skauting nechtěným živlem a komunistická vláda prostřednictvím Československého svazu mládeže začala skautům ztrpčovat činnost, až v roce 1950 spolek Junáků zanikl. Díky politickému uvolnění v šedesátých letech se v roce 1968 jeho činnost oficiálně obnovila, ale jen do podzimu 1970, pak až do listopadu 1989 zůstal skauting v ilegalitě. Některé skupiny pokračovaly ve víceméně skautském duchu i pod hlavičkou Pionýru nebo Turistických oddílů mládeže, později pod Českou tábornickou unií.¹²¹

Zvláštní pozici měl tramping. Díky tomu, že ze své podstaty byl neinstitucionalizovaný a neorganizovaný, nebylo možné jej rozpustit, jako v případě junáků a woodcrafterů. Represe proti trampům zaváděl už za první republiky zemský prezident Kubát, úhlavní nepřítel trampů, často vzpomínaný a karikovaný v trampské literární a písňové tvorbě, ale byť trampování ztrpčil, nepodařilo se mu trampy zcela odradit. Stejně tomu bylo za okupace i za komunistického režimu. Více o tom se dozvídáme ve vzpomínkách některých trampů na pomezí memoárové a odborné literatury. Jako jsme tomu byli svědky v případě skautů, i mezi trampy se našlo mnoho aktivních účastníků domácího a zahraničního odboje.¹²² A vzhledem k velkému počtu levicově smýšlejících trampů a částečnému průniku s předválečným komunistickým hnutím se do válečných akcí zapojili dobrodruzi z řad trampů už v řadách interbrigadistů při občanské válce ve Španělsku.¹²³ A zatímco v padesátých letech někteří s trampingem končí, nebo své trampské osady proměňují v komfortnější osady chatové a věnují se spíš rodinným rekreacím, jiní trampové doplnění o novou, mladší generaci a odrodilé skauty v trampování pokračují.

Vládnoucí garnitura se střídavě snažila trampský živel eliminovat anebo jej regulovat a ovládnout. První se projevovalo bouráním chat, kontrolami na nádražích i v lesích a infiltrováním agenty StB. Naopak v šedesátých letech začali vycházet s požehnáním Československého svazu mládeže trampské časopisy a v roce 1964 uspořádal ČSM Tábornickou školu, na kterou navazovala

---

¹²⁰ *Almanach - 100 let skautingu v Třebechovicích p. Orebem*. Třebechovice pod Orebem: Junák - svaz skautů a skautek ČR, středisko Františka Barvíře Třebechovice pod Orebem, 2012. ISBN: 978-80-260-2948-9. Par. s. 117.

¹²¹ PETROVÁ, Jana. *Zapomenutá generace 80. let 20. století: (nezávislé aktivity a samizdat na Plzeňsku)*. Plzeň: Jana Petrová ve spolupráci se Sdružením občanů Exodus, 2009. ISBN 978-80-254-4112-1. Par. s. 51-58.

¹²² MOIDL, Zdeněk, MOIDLOVÁ, Olga a SMLSAL, Josef. *Kronika východočeského trampingu: Chrudimsko 1912-2008*. Liberec: Rosa, 2008. ISBN 978-80-239-8345-6. Par. s. 90-93.

ZAHRÁDKA, Milan. *Bažanti a štemply, aneb, Jak jsme trempovali v "sedmdesátech"*. Milan Zahradka, ISBN 978-80-254-7448-8.

¹²³ WAIC, Marek a KÖSSL, Jiří. *Český tramping 1918-1945*. Praha: Práh, 1992. ISBN 80-900835-7-9. Par. s. 91.

Česká tábornická unie. Tento pokus o podchycení mládeže lákavou tematikou akcí v přírodě byl částečně úspěšný, ale ortodoxní trampové jej nepřijali.¹²⁴ Podobně po letech represí v sedmdesátých letech přineslo uvolnění v osmdesátých letech trampské rubriky v oficiálních časopisech a módní vlnu zájmu o tramping. Svaz socialistické mládeže také řídil trampské hudební festivaly (Porta apod.)¹²⁵

Ti, kteří skautovali nebo se věnovali woodcraftu na vlastní pěst, se svými aktivitami vrátili ke kořenům činnosti společné jak trampskému, tak i skautskému a woodcrafterskému hnutí: výletům do přírody – ať už se jednalo o krátké výlety, putovní tábory nebo jen večery ve srubech za městem.¹²⁶ Ukazuje se, že pobyt v přírodě je bez ohledu na další ideje hlavní motivací a základním pojítkem všech tří sledovaných zájmových skupin. Odvozování morálních kvalit jejich členů jako důsledek výchovy v přírodě a s ohledem na ni by bylo potvrzením teorií Jana Amose Komenského, Jean-Jacquesa Rousseaua a dalších, ale k těmto soudům tato práce nesměruje. Důležitější je, že příroda se v době občanských a politických omezení stává fyzicky i přeneseně útočištěm svobodomyšlných.

Jaroslav Foglar: *Chata v Jezerní kotlině* (1939), *Rychlé šípy* (1938-1986), *Strach nad Bobří řekou* (1990)

Přímý dopad okupace nalézáme v knize *Strach nad Bobří řekou*, která ale vyšla mnohem později, až v roce 1990. Oproti jiným Foglarovým textům, které se pohybují v jistém bezčasí, jsou zde zachyceny konkrétní události velkých dějin, které mají přímý dopad na všechny hlavní postavy. Chybí zde sice přesná data či pojmenování, ale narážky na „Nepřítele“ z cizí země, území na kraji republiky uloupená před válkou a odjezdy mladých lidí na nucené práce do Nepřítelovy říše jsou jasně ukazujícími indiciemi. I místní názvy jsou neurčité, resp. se zde nevyskytují, jen v podobě jmen, která jim dávají Hoši od Bobří řeky. Vedle Červeného dolíku a Rokle úmluvy je to zejména Sluneční zátoka, letní tábořiště na břehu Sázavy, která se chlapeckému klubu stává útočištěm, ačkoli i sem dopadnou stíny. Louka mezi lesem a řekou nedaleko skal je ideálním romantickým místem, blíží se *locus amoenus*, podobně jako Údolí odvahy: „*krásné údolí zaplavené sluncem a kvítím*“ s nezbytným potokem s nízkými břehy. Jinde navštíví zase „*skalky se dvěma potoky, které se právě*

¹²⁴ PETROVÁ, Jana. *Zapomenutá generace 80. let 20. století: (nezávislé aktivity a samizdat na Plzeňsku)*. Plzeň: Jana Petrová ve spolupráci se Sdružením občanů Exodus, 2009. ISBN 978-80-254-4112-1. Par. s. 62.

¹²⁵ Tamtéž, par. 63.

¹²⁶ *Almanach - 100 let skautingu v Třebechovicích p. Orebem*. Třebechovice pod Orebem: Junák - svaz skautů a skautek ČR, středisko Františka Barviře Třebechovice pod Orebem, 2012. ISBN: 978-80-260-2948-9. Par. s. 122-224. Podobně i BENEŠ, Dušan: *Staré pověsti skautské z Uherského Hradiště. Z letopisů kmene řvavých*. Uherské Hradiště: Psohlavci, středisko Junáka v Uherském Hradišti, 1993. ISBN: 80-900026-9-2.

zde slévaly v jeden, s báječným zarostlým poloostrůvkem“. Výpravy míří na různá místa za městem, která jsou dějištěm zkoušek a her. Ve městě se schází pouze v klubovně, která slouží zejména jako skladiště materiálu a místo strategických příprav. Veškeré úsilí je směřováno k nedělním výletům a k letnímu táboru, kde chlapci s Rikitanem tráví celé prázdniny stylem podobným skautingu anebo woodcraftu. Tato podobnost spočívá například ve stanech s dřevěnou podsadou, které jsou typickým znakem českých skautů. Ke skautským zvyklostem patří také vojenský režim s budíčkem, rozcvíčkou, vyvěšováním vlajky a večerkou. Sluneční zátoka je vysněným a nalezeným eldorádem, navíc s puncem tajemství skrývaného před „Nepřítelem“. Klidné místo v nedostupné a divoké přírodě, kterou se hoši učí znát, v které prožívají své nejšťastnější chvíle, a ke které se šetrně až ochranně chovají: *„Ve sdružení panovalo rčení, že 'kytky jsou TABU!' To znamenalo, že jsou posvátné, hodné veškeré ochrany. Nikdo také nikdy zbytečně květiny netrhal, tím méně po nich neopatrně šlapal.*“¹²⁷ Což dokládá i pasáž, líčící sběr květin za účelem zisku přírodního barviva: *„nesměli trhat takové, které se v okolí Sluneční zátoky vyskytovaly v příliš malém množství a byly zde proto vzácné.*“¹²⁸ Podobně nabádá Rikitan: *„Z čerstvého stromu nesmíš kůru loupát, to bys uškodil stromu.*“¹²⁹

Podobnou roli jako Sluneční zátoka pro Hochy od Bobří řeky má i Jezerní kotlina pro Pavla a Ludvu z další Foglarovy knihy *Chata v Jezerní kotlině*. I v tomto případě se jedná o špatně přístupné místo s nedotčenou přírodou a všemi nutnými atributy líbezného místa: voda, tráva, stromy, doplněné o romantické skály a stranou ležící zdánlivý hrob. Rovněž cesta do Jezerní kotliny je střeženým tajemstvím známým jen hlavním hrdinům, kteří musí čelit nástrahám protivníků a svoje výpravy do ní podnikat tajně a schovávat se před pronásledovateli. Jezerní kotlina je Pavlovi a Ludvovi místem, kde se zrodilo a utužilo jejich přátelství. Utíkají sem trávit většinu volného času. Příroda je jim útočištěm, ale zároveň zdrojem strachu, aby jejich tajné místo nebylo vyzrazeno.

Důležitým přírodním objektem je zde šafrán, vzácná rostlina, která díky svému ojedinělému výskytu poslouží jako spojovací článek a vytvoří pojítka s minulostí, kdy je osvětlena dávná událost a motivace jednání jedné postavy – pomateného Derneta – který touží znovu spatřit místo, kde tragicky zahynul jeho kamarád. Zároveň má na šafrán, potažmo na Jezerní kotlinu, kde roste, jako na vysoce ceněnou komoditu záslusk Lojza Rezek, nepřítel Pavla Zemana, který na rozdíl od něj nechce na přírodním bohatství vydělávat: *„Budu vám také nosit šafránové kvítí, potřebujete-li je, a nevezmu za ně ani haléř.*“¹³⁰

¹²⁷ FOGLAR, Jaroslav. *Strach nad Bobří řekou*. Praha: Olympia, 1990. ISBN: 80-7033-042-2. Cit. s. 142.

¹²⁸ Tamtéž, cit. s. 130.

¹²⁹ Tamtéž, cit. s. 94.

¹³⁰ FOGLAR, Jaroslav. *Chata v Jezerní kotlině*. Praha: Albatros, 1989. Cit. s. 71.

Nejslavnější Foglarova díla jsou komiksy a knihy o příbězích *Rychlých šípů*. Jelikož se jedná o skupinu chlapců z města, v jejich příbězích o výpravách do Stínadel mnoho přírodních prvků nenalezneme. Když ano, tak se často jedná o symbolické objekty: uctíváný strom Gingko, jehož listy jsou odznakem příslušnosti ke klubu, nebo žluté květy (později nahrazené žlutými špendlíky) jako symbol vontství. Pokud se v knižní trilogii¹³¹ nějaká přírodnina v ryze městském prostředí objeví, jedná se o objekt výjimečný sám o sobě.

Jinak je to v případě komiksového seriálu. I zde se velká většina příběhů odehrává v kulisách města, ale nezanedbatelné množství epizod se vzdaluje Stínadlům a druhé straně Spojovací ulice a míří do lesů a skal, kam klub Rychlých šípů vyráží na výpravy. Často je toto prostředí zobrazeno pouze ve výtvarné rovině a nijak se nepodílí na dějové zápletce, kde zpravidla dominuje didaktická rovina. Tak v díle „*Rychlé šípy*“ v *rachotu hromů* jsou při práci na poli zastiženi bouřkou, a člověk zasažený bleskem, je varováním před běháním v bouřce. Skoro až brutálních případů končících úmrtím ostatně nalezneme mnohem víc, byť jejich zobrazení bývá pouze náznakové. Dva utopení jsou v díle se vše říkajícím názvem *Rychlé šípy varují před tenkým ledem*, v podobné epizodě „*Rychlé šípy*“ a *první led* se topícího podaří na poslední chvíli zachránit. Dalším utopeným je nerozvážný mladík, který v příběhu >*Rychlé šípy*< *svědky neštěstí* skočí uřícený do vody. Dokonce i Rychlé šípy se mnohokrát ocitnou v nebezpečí: Červenáček je uštknutý zmijí, uvězněný na vrcholu skály či ve vodách povodně, všichni jsou odříznutí v náhle zatopené jeskyni. V komiksech najdeme i další úmrtí či těžká zranění, ale ty s přírodou bezprostředně nesouvisí.¹³²

(ukázka z komiksového seriálu *Rychlé šípy*)

¹³¹ Jaroslav Foglar napsal tři novely o dobrodružstvích Rychlých šípů ve Stínadlech: *Záhada hlavolamu* (1941), *Stínadla se Bouří* (1947) a *Tajemství Velkého Vonta* (1986).

¹³² Potlučený Rychlonožka po jízdě na vozíku v lomu. Jindra Hojer hospitalizovaný poté, co pije na třešně. Chlapec roztrhaný výbuchem v lomu, umrzlý tulák, mrtvý Maxmilián Dráp, dívka zraněná pádem z rozbržděného vozu, jeden chlapec postřelený flobertkou, další zmrzačený pod koly vlaku...

Některé situace jsou až absurdně zveličené a závěry přehnaně moralizující, aby varování mladých čtenářů před nebezpečnými situacemi bylo dostatečně důrazné. Stejně tak zjednodušené jsou použité prostředky.

V již vzpomenuté epizodě >*Rychlé šípy*< *svědky neštěstí* přibíhá k vylovenému utonulému doktor. Vedle nezbytné ostentativní repliky: „*Stalo se tu něco? Jsem lékař!*“ můžeme jeho povolání odtušit i z podoby, v jaké je ztvárněn. Jde o staršího muže v signifikantní bílé košili s dlouhými rukávy, odkazující k sterilitě nemocničního prostředí, s kravatou, která napovídá vyšší sociální status, a s brýlemi, které zase můžeme vyložit jako symbol vzdělanosti. Vedle ostatních postav (zpravidla v krátkých kalhotách a v krátkých rukávech nebo zcela bez košil), působí v blízkosti hřišť a přírodního koupaliště poněkud nepatřičně. O to pádněji ale z jeho úst zaznívají závěrečná slova: „*Je mrtev! Srdeční mrtvice. Zavínil si smrt sám, protože skočil uhřátý do studené vody! Neskákejte nikdy horkem rozpáleni a zpoceni do vody!*“

Vedle romantických zákoutí lesních říček, pískovcových skal, letních tábořišť a tajemných jeskyní, které jsou *Rychlým šípům* místem zajímavých her, krásných zážitků a napínavých dobrodružství, jsou v komiksu zmíněna i možná rizika pobytu v přírodě, před kterými je čtenář varován formou důrazných upozornění, často s odstrašujícími příklady. Zároveň *Rychlé šípy* názorně předvádějí, jak se k přírodě správně chovat: sbírají odpadky, před utábořením v lese si vyžádají povolení hajného, chrání psi před týráním a o ty opuštěné se starají.

Emil Vachek, Marko Čermák: *Družina Čápů* (1969)

Jeden z Foglarových dvorních kreslířů Marko Čermák je také autorem komiksu na motivy Emila Vachka *Družina Čápů*, který vycházel v nakrátko obnoveném časopise *Skaut-Junák* v letech 1969 až 1970 a který se odehrává v roce 1944. V době jedné totality, byť v ještě společensky uvolněném mezidobí, vznikal a v druhém se odehrával.

Veskrze se jedná o naivní příběh s jednoduchou, avšak dramatickou zápletkou a s charakterově vyhraněnými, černo-bílými postavami, jak je běžné u dobrodružné literatury pro mládež. Na každé straně je jedna ucelená epizoda, první panel je vždy věnovaný rekapitulaci předchozích událostí. Stejně jako v naprosté většině dalších komiksů autorů z české provenience se zde oproti anglosaské škole setkáváme s mnohem menším, až zanedbatelným množstvím typicky komiksových ikonografických znaků. Jen šmouhy naznačující rychle se pohybující předměty a zcela ojediněle otazník nad hlavou jedné z postav a „KŘACH“ praskajícího trupu kánoe jsou vedle

příznačných textových bublin s přímou řečí postav jedinými komiksovými sémantickými prvky.¹³³

(ukázka z komiksového seriálu *Družina Čápů*)

Vodní skauti z družiny Čápů se scházejí i přes zákaz činnosti a volný čas tráví projížďkami na řece a výpravách po jejích březích. Ctí ideály vštípené junáctvím a i když projevují své vlastenectví, lidský život je jim vyšší hodnotou (což je demonstrováno záchranou tonoucího velitele hitlerjugend a varováním kolaboranta před výbuchem). Příroda zde plní jednak úlohu romantickou: skrytá jeskyně pod říčním břehem, tajemný noční les, strašidelná bouřka, i květiny jako vyjádření sympatií; a také symbolickou: rostoucí petrklíče napoví roční dobu, v které se příběh odehrává, anebo červená barva slunce značí jeho západ a tudíž konec dne, a zde přeneseně i konec příběhu. K romantické atmosféře přispívají také pískovcové skály. Dobývání vrcholu jedné z nich je zároveň předmětem soutěžení a okázalou demonstrací schopností dospívajících chlapců před přítomnou dívkou.

Při srovnání s komiksy podle scénářů Jaroslava Foglara je přítomnost ženského elementu velkým rozdílem. V příbězích *Rychlých Šípů* se dívky objevují sporadicky a zcela výjimečně. V *Družině čápů* naopak chybí moralizující a didaktické pasáže, byť nese morální poselství vlastenectví, odvahy a spravedlnosti. Ale zpět k přírodě! Kulisa, kterou zde přírodní prostředí vytváří, je zde také vhodným místem pro seskok parašutisty a jeho útěk a skrývání před

¹³³ Více o ikonografii komiksu v souboru statí *Četba Stevie Canyonu*. ECO, Umberto. *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Argo, 2006. ISBN: 80-7203-706-4.

pronásledovateli, obecněji je příroda využita jako místo aktivit a výprav vodních skautů a podobně i příslušníků hitlerjugend, kteří se od skautů výrazně lišili ideově, ale programově už tolik ne.¹³⁴ Jejich úlohu záporných hrdinů stvrdí vypálení včelích úlů, což Čápi nenechají bez trestu, čímž potvrdí svou úlohu kladných hrdinů.

Zdeněk Jirotko: *Saturnin* (1942)

Jirotkova *Saturnin* můžeme brát jako záměrný posun od tíživé reality do fikčního bezstarostného světa, kde všechno má svá jasná pravidla a svůj dobrý konec. Při letmém čtení to nemusí být zřejmé, ale *Saturnin* se pravděpodobně odehrává za druhé světové války, jelikož se v textu objevují narážky na zatemnění a nesamozřejmé získání benzínu. Krom těchto dvou indicií ale bližší vodítka nemáme, a do fikčního světa Jiřího a jeho sluhy válka ani okupace nijak nezasahují. I samotnou absenci dobových souvislostí tak můžeme brát jako jistý únik od reality, jelikož Jirotko knihu vydal v roce 1942. To vše samozřejmě platí za předpokladu, že přijmeme, že fikční svět Saturnina se nijak neliší od reality, v které jej čteme. Řečeno s Umbertem Ecem: „*všchno, co text explicitně nepojmenovává či nepopisuje jako odlišné od toho, co existuje ve světě reálném, musíme chápat jako odpovídající zákonům a podmínkám skutečného světa.*“¹³⁵ A jelikož nejsou žádné indicie, který by nás přiměly si myslet, že se jedná o sci-fi či fantasy dílo, nezbývá, než si myslet, že Jiří ignoruje či vytěsňuje přítomnost německých okupantů, anebo že Jirotko zasadil příběh nikoli do své současnosti, ale do blízké budoucnosti po skončení války. Pro potřeby analýzy s ohledem na přírodní motivy to ovšem není podstatné, pouze musím konstatovat, že *Saturnin* prvoplánově neobsahuje přímý motiv okupace, ačkoli by bylo zajímavé, pokusit se některé události interpretovat s ohledem na dobové souvislosti, například doktora Vlacha jako možného člena protifašistického odboje a jeho srub jako tajný úkryt. Nicméně tento pokus na hranici mezi interpretace nebudu realizovat, proto ani výlet Jiřího k dědečkovi nebudu brát jako útěk před gestapem, ale jen jako dovolenou na zotavenou: „*Přijel jsem totiž tenkrát asi v půli srpna na venkov, abych v dědečkově domě prolenošil tři týdny své dovolené.*“ Motivaci tedy hledejme v cestě z města na venkov. Nebýt následujících mimořádných okolností, Jiřího představa ideálně stráveného volna by patrně nabývala těchto podob: „*toulat se po lese, cítit, jak voní mateřídouška, poslouchat šplouchání řeky, chodit na ryby a vyhřívát se po koupání v písku pod malou skalkou, jak je to krásné.*“ I postavy z vyprávění tety Kateřiny chtějí „*v chrámu přírody najít ztracený klid.*“

¹³⁴ BUTLER, Rupert. *Hitlerova mladá garda, Dějiny Hitlerjugend*. Praha: Columbus, 1997. ISBN: 8085928426.

¹³⁵ ECO, Umberto. *Šest procházek literárními lesy*. Olomouc: Votobia, 1997. ISBN: 80-7198-248-2. Cit. s. 111. Podobně DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica, Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN: 80-246-0735-2. S. 30-32.

Na takovou relaxaci a vnímání přírody všemi smysly ale dojde jen okrajově, protože Jiří a ostatní v dědečkově domě se přesvědčí o tom, že pohodlí plně elektrifikovaného domu není samozřejmé, když jsou díky velké vodě odříznutí od civilizace. I přes dramatické okolnosti je ale příroda popisována jako líbezná místo: „*Stoupali jsme pomalu kamenitou horskou cestou, lemovanou travnatými svahy. Hradby štíhlých jedlí stály po obou stranách a bylo ještě příjemně chladno. Nebe bylo bez jediného mráčku, slunce jiskřilo v kapkách rosy a všechno bylo svěží a radostné (...)* Za odpolední siesty se nám celá naše výprava začala jevit jako příjemná procházka přírodou.“ Což nezaznívá jen v pásmu řeči vypravěče, ale také z úst dalších postav. Například zraněný dědeček: „*Pravil, že by to bylo docela romantické strávit noc v přírodě*“ a dozvídáme se také, že doktor na stížnosti týkající se zdravotního stavu „*odpověděl přednáškou o návratu k přírodě*“. Krom romantické kulisy po odříznutí zásobování slouží příroda také jako zdroj potravin v podobě ostružin, hub a ryb.

Atmosféra knihy je příjemně idylická až sentimentální. Tento dojem je jednak budován díky prvorepublikovým motivům jako kavárna a tenisový klub podpořeným odkazy na Baťu a Dopravní podnik, ale hlavně výše citovanými pasážemi opěvujícími krásu a klid přírodního prostředí.

František Vlček, Václav Pavel Borovička/František Filip: *Chalupáři* (1975)

Reflektovat uplynulá období se můžeme pokusit také na základě jiných medií, než tištěných. Již od přelomu 19. a 20. století se objevovaly první biografy, které se rozšířily za první republiky. Od padesátých let pak přibýlo také pravidelné vysílání Československé televize. Ta stála také za vznikem dnes již legendárního seriálu *Chalupáři*. Původním cílem bylo vytvořit seriál s pěknou hlavní rolí pro Jaroslava Marvana, kvůli jeho úmrtí ale hlavní postavu Evžena Humla nakonec psali autoři František Vlček a Václav Pavel Borovička na míru pro Jiřího Sováka.¹³⁶

Seriál už svým názvem odkazuje k tehdy již velmi rozšířenému fenoménu chalupaření, o něm se ještě budeme bavit později, jen upozorním, že slovo chalupář bylo neologismem scénáristy Borovičky, neboť do té doby se mluvílo o lidech pořizující si chalupy jako o „chalupnicích“!¹³⁷ V jedenácti dílech komediálního seriálu se představí plejáda rázovitých vesnických figurek, mezi které Evžen Huml, jako nově přistěhovaný z města, zapadá jen pomalu, a jeho pozvolné sžívání se starousedlíky je příčinou mnoha humorných situací. Dlužno dodat, že se nesetkává s propastnými rozdíly mezi městem a vesnicí, protože se nesetkáváme s vesničany, jak jsme je poznaly v dílech Němcové a Novákové, ale se členy Jednotného zemědělského družstva.

¹³⁶ BOROVIČKA, V. P. *Chalupáři*. V Praze: XYZ, 2009. ISBN 978-80-7388-243-3. Par. s. 33.

¹³⁷ Tamtéž, par. s. 56.

S ohledem na vznik seriálu v tuhých letech normalizace by nebylo vhodné, aby rolnický venkov byl líčen jako pokrokově zaostalý. Komika tak spočívá zejména v Humlově nepraktičnosti, se kterou se pouští také do hledání hub či lovení ryb. Krom lesních a polních scénérií jde o nejnvýraznější zachycení přírodních motivů. Epizoda s lovem ryb je dotažena ad absurdum, když u vesnice Třešňová vznikne „Kapřín“, rekreační místo, které návštěvníkům nabízí možnost ulovit a posléze i připravit a sníst vlastního kapra.

Přestože inspirace pochází ze Švýcarska,¹³⁸ podnik nabízející svéráznou zážitkovou turistiku, kdy se rybářem může stát každý bez jakýchkoli předchozích zkušeností a znalostí, působí sice nezvykle, ale přesto uvěřitelně. Rybaření jako činnost, kterou bychom jinak řadili do ryze přirozeného prostředí břehů řek a rybníků, se náhle stává středobodem turistické destinace v bezprostřední blízkosti dalších atrakcí a občerstvení s kýčovitou výzdobou.

Ladislav Smoljak, Zdeněk Svěrák/Jiří Menzel: *Na samotě u lesa* (1976)

O, byť částečném, přesídlení Pražáků na venkov a fenoménu chalupaření pojednává také o rok mladší film Jiřího Menzela podle scénáře Ladislava Smoljaka a Zdeňka Svěráka *Na samotě u lesa*.

Zatímco výše zmíněný Huml není zcela typickým chalupářem, neboť se do chalupy na vesnici odstěhuje definitivně, manželé Lavičkovi jsou ukázkovým příkladem, když se vydávají na venkov hledat chalupu, kam budou moct jezdit na víkendy a prázdniny se svými dětmi, aby tak jim i sobě umožnili pobyt ve zdravém prostředí.

Jejich idealizované představy často naráží na překvapivou skutečnost. Sice chtějí do přírody, ale přitom ji nepřijímají bezvýhradně a s některými jejími součástmi (štípající blechy, nenažraná koza, všudypřítomné slepice), se nemohou smířit. Film zároveň poukazuje na potřebu městských hostů přizpůsobovat venkovská sídla komfortu městských obydlí.

Jan Pelc: *... a bude hůř* (1985)

Román Jana Pelce o nonkonformní subkultuře spodiny socialistické společnosti osmdesátých let, máničkách, kriminálnících a dalších vyděděncích, je rozdělen na tři díly, které na sebe až na malé nesrovnalosti chronologicky navazují.¹³⁹

Olin, personifikovaný vypravěč, se na začátku prvního dílu nazvaném *Děti rodičů* s posměchem vyjadřuje o zemědělcích i zahrádkářích a nedovede pochopit spolužáka Petra, když

¹³⁸ Tamtéž, par. s. 245.

¹³⁹ PELC, Jan. *...a bude hůř*. Praha: Mat'a, 2007. ISBN: 978-80-7287-128-5.

mu básní jaká je to krása, „*když se začne rozednívat, vylezeš z baráku a ponoříš se do ozimů vonících rosou*“. Přírodní motivy se objevují jen sporadicky, protože děj se odehrává převážně v městských kulisách fabriky, hospod, nádraží, nemocnic, záchytek a vybydlených bytů, a když, tak se většinou jedná o psychedelické halucinace provázející špatné sny a alkoholická deliria, při nich se nejčastěji objevují běhající krysy. Přesto se Olinovi jako nejlepší řešení jeho bezvýchodné situace začne jevit opuštění koloběhu pokoutného vydělávání peněz a jejich utrácení po hospodách v neustálém strachu z policie, rodičů a vojny a vydává se na vandr bez cíle. Přidává se k velké skupině trampů a s jedním z nich, zkušeným Fakírem, se několik dní toulá po jižních Čechách a učí se zálesáckému způsobu života. Idylka netrvá dlouho a Olin se znovu vrací k Boučkovým, do výčepu k ostatním máničkám, a pokračuje v přežívání. Chvilí pracuje v lese, ale popisné nebo úvahové pasáže věnované přírodě, zde zcela chybí. Zřejmě proto, že Olin do lesa chodí přetrpět pracovní dobu a myšlenkami je jinde.

Druhý díl, *Děti ráje*, pokračuje po návratu z Bohnic. Olin se nevrací k rodičům, ale k hospodským kumpánům. Ojedinelé světlé vzpomínky na dětství jsou spojené s přírodou: „*Pamatuješ, byly doby, kdy nás občas vzali do lesa, někdy bylo fajn, pak fotřík začal shánět prachy na auto, televizi, nověj koberec a další píčoviny, a všechno šlo do prdele*.“ Ve zkratce vystižená kritika konzumní většinové společnosti. Olinova představa ideální budoucnosti je zcela jiná, ovšem opět provázaná s přírodou: „*Sníme s Olinou o tom, že jednou najdeme krajinku, kde nás nikdo nebude otravovat, sníme o chajdě a koze, o chajdě a děsně veliký louce plný kopretin, který budeme nosit za uchem. O chajdě plný jabčáku a dobrejch lidí*.“ Na několik dní se vysněné idylce vzdáleně přiblíží, zejména co do kontaktu s přírodou, když s Fašistou přebývá v opuštěném bunkru v lesích uprostřed vojenského prostoru. Užívá si zdánlivou volnost, krásné prostředí a loví ryby a zvěř. Ryby a zvěř jsou také hlavní náplní jeho halucinogenních snů, způsobených čajem z lysohlávek. V člověkem nepřetvořené přírodě vojenského prostoru potká také „poslední divokou rodinu v Čechách“, v chatrčích žijící cikánskou rodinu. Po nějakou dobu pak žije podobně s Olinou a Otou v zemljance v lesích na Ostravsku, když se pokouší o útěk za hranice. Ten ale skončí fiaskem a Olinovi se to daří až ve třetím díle románu.

Oproti předchozím částem působí Olin v závěrečné části *Děti cest* rozumnějším, dospělejším a umírněnějším dojmem, ovšem za cenu ztráty ideálů a rezignace. Ich-forma se rytmicky střídá s er-formou a v delirických snových pasážích se objevují staří známí a Boučkovi, jinak je Olin sám v cizím prostředí. Emigruje přes Jugoslávii do Rakouska a pak přes Itálii do Francie. Velkou část Itálie projde pěšky anebo projede stopem, ale „*zná z ní jen bílou čáru*“, popisy přírody přicházejí

pouze ve chvílích bezprostředního kontaktu s ní: když se prodírá houštinami a lesy přes státní hranici, když se v keřích nebo za balvanem schovává před celníky nebo před pašeráky, když si hledá místo k přespaní. Přírodu vzpomene, i když doufá v samoléčící schopnosti svého těla: „*Budu to muset nechat přírodě a případně zkusit někde vyškemrat framykoin.*“ Jsou ale chvíle zastavení, kde zapomene na každodenní starosti a kochá se krásou a vznešeností přírody, zejména moře: „*Čučím na nekonečnou hladinu, zrytou do malých vln, a vím, že je to nejkrásnější, co člověk může kdy potkat.*“ Podobně, ale s nezbytnou dávkou alkoholu, končí celý román: „*Ležet na pláži hodiny a dívat se do moře. Pak teprve člověk pozná, pochopí jeho krásu, krásu života, který nic nemusí, nikam se nežene.*“

Celým ...a bude hůř se prolíná motiv „květinových dětí“ a revolty proti konzumní společnosti. V Pelcově románu je příroda posledním nezkaženým a svobodným útočištěm, místem útěku a úkrytu, protikladem k opovrhované kultuře.

Tematicky velmi podobný je román Jaromíra Konečného *Moravská rapsodie*.¹⁴⁰ Odehrává se v podobné době a společnosti, snad jen o něco méně kontroverzní. Avšak přírodní motivy jsou zde zcela na okraji, pouze občas dokreslují prostředí, a i to jen výjimečně. Nedá se tedy paušálně říct, že celá nonkonformní subkultura byla v těsném kontaktu s přírodou.

U disentu se s tématem přírody setkáváme hlavně na úrovni ekologie. Můžeme snadno dohledat prohlášení a manifesty volající po omezení těžby a přehodnocení orientace na těžký průmysl i kritiku kolektivního zemědělství. Například exilové, v Římě Jiřím Pelikánem vydávané *Listy*, „se věnují ekologické problematice v Československu ve zvýšené míře od roku 1980.“¹⁴¹ Pravidelnou obsahovou součástí *Listů* byla prohlášení Charty 77, pro kterou byla ekologie od začátku jedním ze základních témat, a její mluvčí na tuto problematiku často upozorňovali.

Ochrana přírody byla do jisté míry realizována i na oficiální linii. Od padesátých let na ni dohlíželi „zpravodajové ochrany přírody“ z řad dobrovolníků, později profesionalizovaných. V roce 1958 byl založen TIS – Nezávislé sdružení přátel přírody. V roce 1974 byla jeho činnost ukončena a místo něj byl založený státem řízený Československý svaz ochránců přírody.¹⁴² V ten samý rok Svaz Socialistické Mládeže uspořádal velmi populární akci Brontosaurus, která „brzy přerostla v hnutí, které organizovalo ochránářské pobytové a prázdninové akce v terénu, do povědomí veřejnosti se

¹⁴⁰ KONEČNÝ, Jaromír. *Moravská rapsodie*. Praha:Labyrint, 2008. ISBN: 978-80-85935-68-4.

¹⁴¹ HAVLÍČEK, Dušan. *Listy v exilu: obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán.* Olomouc: Burian a Tichák, 2008. ISBN 978-80-903687-7-4.

¹⁴² PTÁČEK, Ladislav, ed. *Dobrovolná ochrana přírody v České republice: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Český svaz ochránců přírody, Ústřední výkonná rada, 2005. ISBN 80-86770-08-7. Par. s. 9.

*zapsalo též projektem Týká se to také tebe (TSTTT) – každoroční přehlídkou filmů s tematikou ochrany přírody. Prázdniny s Brontosaurem, organizované později časopisem Mladý svět, přivedly k aktivní ochraně přírody od poloviny sedmdesátých let tisíce mladých lidí.*¹⁴³

Již jsem zmínil, že některé tramské osady se postupem času proměnily v osady chatové. Tento přerod nastal v mnoha lokalitách na přelomu padesátých a šedesátých let dvacátého století.¹⁴⁴ Nově vznikající chatové oblasti se liší od tramských tím, že vznikají zcela oficiálně a na předem rozparcelovaných pozemcích. Rozdíl je i v jejich majitelích, kteří „místo tramského úniku do přírody hledají spíš možnost sociálního kontaktu, seberealizace a alespoň symbolického vlastnictví.“ Chaty se rozmohly hlavně po roce 1968, kdy představovaly „únik z bezvýhodné situace ve společnosti a dovolují částečně zapomenout na uzavřené hranice znemožňující cestování.“¹⁴⁵

Podobným, i když o něco mladším, fenoménem je i chalupaření. Chalupáři se na vesnicích začali objevovat v šedesátých letech po migraci obyvatelstva z vesnic do měst, kdy uvolněné chalupy začali skupovat a zaplňovat lidé z měst.¹⁴⁶ Vzhledem k náročnější péči, kterou rekonstrukce a udržování starých chalup vyžadují, tráví zde jejich majitelé většinu času, a už jim nezbývá na případné výlety do okolní přírody.

---

¹⁴³ Tamtéž, cit. s. 10.

¹⁴⁴ PETROVÁ, Jana. *Zapomenutá generace 80. let 20. století: (nezávislé aktivity a samizdat na Plzeňsku)*. Plzeň: Jana Petrová ve spolupráci se Sdružením občanů Exodus, 2009. ISBN 978-80-254-4112-1. Par. s. 64.
Podobně i NEUVIRT, Miroslav. *Bylo to dávno před lety: chaty a chatáři v údolí řeky Střely*. Plzeň: Petr Mikota, 2013. ISBN 978-80-87170-25-0.

¹⁴⁵ ZAPLETALOVÁ, Veronika a CÍLEK, Václav. *Chatařství: architektura lidských snů a možností = Summerhouses: the architecture of human dreams and possibilities*. Brno: ERA, 2007. ISBN 978-80-7366-086-4. Cit. s. 131.

¹⁴⁶ LIBROVÁ, Hana. *Láska ke krajině?..* Brno: Blok, 1988. Par. s. 141-143.

Přelom tisíciletí

A konečně si budeme všimnout, jak je chápána a zobrazovaná příroda v posledních zhruba třech dekádách. Krom sledování vývoje dříve zaznamenaných jevů si povšimneme i toho, jak se příroda objevuje ve vizuální reklamě.

Okrajově zmíním, že na tradici skautingu navázala hned v listopadu 1989 organizace Junák – svaz skautů a skautek. V roce 2011 tak mohla oslavit 100 let činnosti s 47 tisíci členů.¹⁴⁷ K Lize lesní moudrosti se hlásí kolem tisíce členů.¹⁴⁸ Ve své činnosti pokračují i organizace vzniklé v předchozích letech, často jako náhražka za zakázaný skauting (TOM, Pionýr, Brontosaurus, ČTU, ...). Všechny organizace se snaží zachovávat tradiční uspořádání a kladou důraz na přírodu, její ochranu, poznávání a pobyt v ní. Zároveň se otevírají moderním technologiím, zejména na poli elektronických médií.

Překvapivě se i dnes setkáme s trampingu. Fenomén, rozbujelý v době prvorepublikové hospodářské krize, stále existuje. Několik generací trampů stále vyráží do přírody, ať už do srubů v osadách, nebo jen tak „pod širák“.¹⁴⁹ Ale podstatné změny se nevyhnuly ani této subkultuře.

Velkých proměn samozřejmě doznalo prostředí. Hranice měst se posunuly až k původním osadám, ubývají místa, kde je možné trampovat a volně spát v lese. Z tradičních lokalit jsou chráněné krajinné oblasti s přísným režimem a navíc jsou snadno přístupné a na většině míst sjízdné i na kolech. Daní za snadnou dostupnost je však masová návštěvnost a ztráta výlučnosti a puncu alespoň zdánlivého dobrodružství.

Ovšem změnili se i trampové samotní a jejich celková kultura. Na některých místech se stále pořádají potlachy a Ohně, hrají se tradiční hry a písně, trempové se zde oslovují „kamaráde“ a zdraví „Ahoj!“, ale jinak jejich slang a další specifika této subkultury pomalu mizí. A hlavně ubývá trampů, pro které je tramping stylem života a nejen pouhý koníček.

Dříve také jediné dostupné vybavení trampů a čundráků pocházelo z vojenských skladů. Branci si je odkupovali nebo „zapomínali vrátet“ po ukončení základního vojenského výcviku, později bylo možné kupovat vyřazený vojenský materiál nejen od československé, ale i dalších armád, hlavně Bundeswehru. Kromě vojenských maskáčů do trampské výbavy patří i lehké hliníkové nádoby – ešusy, těžké kožené boty – kanady, spací pytle, torny a třeba i lihové vařiče.

¹⁴⁷ Výroční zpráva 2011 [on-line] Junák – svaz skautů a skautek ČR [cit. 2013-06-20] Dostupné z http://www.skaut.cz/sites/default/files/vyrocní_zpráva_junaka_2011_0.pdf

¹⁴⁸ Výroční zpráva 2011 [on-line] Liga lesní moudrosti [cit. 2013-06-20] Dostupné z http://www.woodcraft.cz/download/cojellm/vyrocní_zpráva_2011.pdf

¹⁴⁹ Širákem je v trampskému slangu myšlen způsob nocování, kdy tramp nemá nad hlavou střechu, stan ani žádný přístřešek, ale uléhá pouze pod kloboukem s širokou krepkou, v lepším případě přikrytý celtou, dekou nebo pláštěm.

To u některých přerostlo díky fascinaci vojenstvím ve sběratelskou vášeň a vznikla celá řada vojenských klubů sdružujících členy, kteří si pořizují kompletní výstroj z určitého období. V oblíbě je pro svoji dobrou dostupnost německá i česká armáda, velmi populární je také americká a britská. V tomto ohledu představují specifický unikát zájmové skupiny, které se věnují československému opevnění z třicátých let, kde zájem nekončí uniformou a osobní výstrojí, a je věnován kompletnímu pevnostnímu vybavení prvorepublikových pěchotních srubů v pohraničí. Ovšem přestože jsou ve svých zrekonstruovaných bunkrech obklopeni přírodou, jejich zájem se upíná výhradně k historii, vojenství a vlastenectví, nebo ještě k technice, ale již ne k přírodě. Stejně tak skupiny, kde se zájem o uniformy snoubí s palnými zbraněmi či s jejich airsoftovými maketami. Také potřebují vybavení do přírody, ale pro ně je to nutnost, protože se v tomto prostředí skutečně pohybují. Navíc vzorem jim je opět skutečná armáda, která rovněž pořádá cvičení v přírodě. K tomuto účelu byly a jsou využívány vojenské prostory obklopující strategické vojenské cíle. Díky omezenému přístupu se dnes jedná o místa nedotčená civilizací a s přirozenou vegetací, na rozdíl od tradičních trampských destinací, které jsou oklešťované nově vznikající infrastrukturou, zástavbou a mizející zelení.

Na druhé straně jsou dnes firmy, které se vyloženě specializují na výrobu moderního oblečení a vybavení určeného k pobytu v přírodě: funkční prádlo, voděodolné a zároveň prodyšné materiály pro oděv i obuv, spací vaky a stany, které obstojí i v extrémních polárních podmínkách, sofistikované batohy a tak dále. Při běžném použití v našich zeměpisných šířkách jsou takové parametry zbytečně nadsazené a jejich uživatelé ani nemohou prověřit jejich limitní hodnoty. A přitom je díky jisté exkluzivitě oblečení těchto značek běžně nošeno také v ulicích měst. I náhodný pozorovatel si může všimnout, jaké oblíbě se například mezi vysokoškolskými studenty těší značky UAX, Rejoice, HUSKY, Hannah a další, určené primárně pro outdoorové aktivity. I přesto, že cestou z auly do menzy vlastnosti těchto produktů jen těžko využijí.

Pro účely mé práce bude velmi užitečné, pokud se mi podaří zjistit, v čem tkví úspěšnost tohoto „rozšíření značky“, čímž mám na mysli pojem Brand extension, jak jej používá například Wally Olins, ve smyslu rozšíření pole působnosti na trhu.¹⁵⁰ Pokud je značka úspěšná v jednom odvětví a lidé si s ní obecně spojují konkrétní dobré vlastnosti, je velmi pravděpodobné, že díky tomuto povědomí se značka může etablovat i v jiném směru, při úspěšném odkomunikování podobného sdělení. Takže se nabízí, že pokud se oblečení jednoho výrobce osvědčí při pobytu v přírodě, může si celkem dobře vést i na trhu s běžnou konfekcí.

Dle mé hypotézy je to velmi snadné díky tomu, že příroda, a vše s ní spjaté, je v současné

---

¹⁵⁰ OLINS, Wally. *O značkách. O značkách*. Argo/Dokořán, Praha 2009. Překlad Hana Loupová. ISBN: 978-80-257-0158-4.

společnosti moderní. Takže ten, kdo nosí svršky se značkou outdoorové firmy, zvyšuje svůj kredit ve společnosti tím, že dává svým outdoorovým outfitem na odív, že žije aktivně a zdravě a pohybuje se v přírodě. Druhým důvodem může být vyšší pořizovací cena těchto kvalitních oděvů – když se do nich jejich majitel rozhodl jednou investovat, nezbyvá mu už dostatek financí na sadu běžného oblečení na nošení do města.

Protipólem k outdoorovým nadšencům a sportovcům, oblečených podle katalogu na současnou sezónu, jsou ti, kteří opovrhují globalizací a nosí svá batikovaná trika, pletené svetry a náramky a velkým značkám se houževnatě vyhýbají. Jsou „přírodní“ a „alternativní“.

Ale i mezi nimi už svůj drápek zasekla komerce. Nenápadně vznikají řetězce prodejen s tímto oblečením a dalšími produkty podobného charakteru, jako třeba Batavia. Dle mého soudu jsme zde svědky podobných pohybů, které můžeme dobře identifikovat v hudebním průmyslu. Když se ohlédneme několik let na zpět, tak většina krátkodobě i dlouhodobě úspěšných žánrů byla zprvu vlastní jen nevelké subkultuře posluchačů, kteří nechtěli mít nic společného s většinovou společností. Jenže techno, Hip-hop i Indie postupně opustili malé kluby a individuální soukromé akce a stali se natolik masovými záležitostmi, že ovlivnili i módu mladých lidí, takže se z undergroundových popelek staly velké dojné krávy, což můžeme zpětně dešifrovat například v reklamě.

Reklama je další oblastí, kterou se pokusím reflektovat. Ovšem nepůjde pouze a výhradně o reklamu na přírodní produkty. Mým hlavním předmětem zájmu budou spíše reklamy na produkty obecně přírodě vzdálené, ve kterých se ale i přesto přírodní motivy objevují.

Jedním z příkladů může být zvláštní spojení automobilů projíždějících dlouhé úseky lesem v televizní reklamě. Použití přírody jako prostředí, v kterém je představovaný nějaký konkrétní produkt, je v reklamě poměrně hojné. Jako konzument od takového produktu očekávám, že je sám v dobrém vztahu k přírodě, že je k ní šetrný, že do přírody možná dokonce patří. Pokud mám rád přírodu, musím mít rád i nabízený produkt. V případě audiovizuálních reklam má les další opodstatnění, neboť je divákovi názorně předvedeno, že chod automobilu je tichý a nenarušuje klid lesa. Naopak: Jízda automobilem je klidná a srovnatelná s procházkou v přírodě.¹⁵¹ Scénérie se mohou měnit, aby bylo jasné, že auto nás přepraví do různých atraktivních destinací, kam bychom se jinak nedostali, případně prokáže dobré jízdní vlastnosti jízdou ve složitém terénu.

---

¹⁵¹ Ukázka televizní reklamy na automobil v přírodním prostředí (jde o náhodný výběr, existuje jich mnoho dalších): *Škoda Superb Moodfilm* [on-line] ŠKODA YouTube. Publikováno 28. 3. 2011. [cit. 2013-06-24] Dostupné z <http://www.youtube.com/watch?v=-quX5VWnwKU>

Příroda je evergreenem také v reklamách a inzerátech na nemovitosti. Odstrašujícím příkladem je počítačově vymodelovaný jehličnan, který mnohokrát nakopírovaný v grafických prezentacích zaplňuje okolí připravovaných developerských projektů. Přírodní charakter anebo blízkost přírody je přidanou hodnotou, která navyšuje cenu nemovitostí. V inzerátech na prodej či pronájem domů i bytů jsou zdůrazněné blízkosti parků a přírodních lokalit, množství okolní zeleně, případně odhad časového úseku, který dělí vzdálenost od přírody. Proto jsou součástí nových obytných komplexů alespoň malé vnitroblokové parky anebo prostory věnované rostlinám. Asi v největší míře jsem se s tím setkal u developerského projektu ByTy Malešice.¹⁵²

(grafická vizualizace exteriéru projektu ByTy Malešice)

Podle autorů projekt spojuje lásku k architektuře a k přírodě, s cílem „vytvořit dokonalou rovnováhu mezi tepajícím velkoměstem a přírodou.“ Toto spojení je realizované osazením stromů a keřů v bezprostředním okolí domů i na stavbách samotných. Každá volná plocha, každý balkón, každá střecha, každé nároží. Vše je zaplněno prvky zeleně. Již v návrhu se tak projekt brání tomu, aby byl označen za „šedivý panelák“. Proto je obklopen zelenými panely. Dříve lidé, kteří žili v panelových domech, si nedostatek zeleně kompenzovali v zahrádkářských koloniích nebo na chatách či chalupách. Dnes asi nemají lidé na takové věci čas, tak jim developeři nabízí alespoň kousek přírody v bezprostřední blízkosti.

Přitom hodnota pruhů zeleně obklopujících novostavby, lhostejno zda pozemní komunikace

¹⁵² Viz www.bytymalesice.cz

či budovy, je na pováženou. Biodiverzita je zde minimální; zpravidla se jedná o jeden druh dřevin, v lepším případě s jednodruhovým travnatým porostem, v horším případě zakrytý mulčovací kůrou. A pokud se této zeleni nikdo systematicky nevěnuje, rychle uvadá a ztrácí svou tvář. O mnoho hodnotnější je po stránce biologické, krajinné, ekologické, společenské a mnohdy i estetické takzvaná nekontrolovaná zeleň, která spontánně vzniká na místech ponechaných ladem.¹⁵³

Silnou vazbu na přírodu se snaží budovat minerální vody. „Přírodní minerální voda“ je podnázev, resp, kategorie řady z nich. Některé (např. Toma *Natura*) mají „přírodu“ přímo ve svém názvu, u jiných je součástí sloganu. To je příklad i vody Rajec, která je „patentována přírodou“. V doprovodné reklamní kampani je zdůrazněna přírodní krása lokality, kde se voda stačí. V reklamě jsou zachycené obrázky prýstícího potoka a zvířat, které se u něj pohybují.¹⁵⁴ Přítomnost medvěda či vlka nemůže mít vliv na kvalitu podzemní vody. Ve spotřebiteli ale je třeba vytvořit dojem čisté a nenarušené přírody, který je konstruován právě prostřednictvím vzácných druhů zvířat.

(fotografie obranného pepřového spreje)

Trochu paradoxně působí obal pepřového spreje, který „láká“ na „přírodní, vysoce agresivní pepřový koncentrát“. „Přírodní“ je zárukou kvality a intenzivního účinku, byť ten, kdo sprej pořizuje, de facto není jeho přímým konzumentem, ale účinek produktu chce využít ve svůj prospěch. Daleko častěji se s „přírodním“ v reklamě setkáme v souvislosti s kosmetikou či doplňky

¹⁵³ ZEMKOVÁ, Michaela. *Význam spontánní sídelní zeleně na příkladu hlavního města Prahy*. Diplomová práce FŽP ČZU. Praha 2008. Par. s. 69.

¹⁵⁴ TV Spoty [on-line] Pramenitá voda RAJEC. [cit. 2013-06-26] Dostupné z <http://www.rajec.com/aktivity-cz/reklama-cz>

stravy, kde „přírodní“ je zárukou šetrnosti a snad i potenciálních léčivých účinků (například v případě čajů). To v případě peře samozřejmě neplatí. Nemluvě o tom, že dotyčná surovina je produkt zahraničního zemědělství, takže je od ryzí přírody poměrně hodně vzdálená.

Tomáš Vorel, Petr Jarchovský/Tomáš Vorel: *Cesta z města* (2000)

Na konflikt města a venkova, resp. přírody a kultury, jsme již narazili také v případě filmové a televizní tvorby. I v tomto období okolo milénia takové počiny nalezneme. Ukázkovým příkladem je film Tomáše Vorla *Cesta z města*. V banální komedii se programátor Honza vydává z města do přírody, aby zde regeneroval a trávil čas se svým synem. Většina konfliktů má příčinu v městském světě, zatímco svět přírody je idylický, je svatyní klidu, radosti a volnosti. Vedle již zachycených podob přírody se zde setkáváme s přírodní medicínou a drogami.

Jáchym Topol: *Noční práce* (2001)

Po ryze městských prózách překvapil Jáchym Topol v roce 2001 své čtenáře vydáním *Noční práce*, která se převážně odehrává na vesnici a v jejím divokém okolí. Praha se zde objevuje jen na samotném začátku a pak v několika krátkých reminiscencích. Je zde zastoupena trojice dominantních míst typických pro českou vesnici hospoda-kostel-hřbitov (nejen v literatuře). Zde dominuje zejména první z nich.¹⁵⁵ Mnohem důležitější je ale řeka, která je místem spojeným s mytickými a magickými motivy, kvůli kterým se jí vesničané vyhýbají.¹⁵⁶ Les má svá magická a tajemná místa rovněž, ale je to řeka, která láká Ondru, hlavní postavu románu. Je mu místem klidu, zábavy, soukromí, prvních erotických zážitků a také útočištěm před zneprátenými kluky z vesnice. V záchraně před tankem okupantů naskáče do řeky celé náboženské procesí z vesnice včetně Ondrova chromého bratra.

Řada událostí je navíc nahlížena v mlze, ve tmě, nebo se o nich dozvídáme jen zprostředkovaně, takže možné přírodně-magické souvislosti nelze vyloučit.

Tata bojs: *Kluci kde ste?* (2007)

Dosud jsem písně zmínil jen v souvislosti s trampingem, ale i v současnosti vznikají skladby, které reflektují současnost. Nebudu předkládat k rozboru písňové texty folkových zpěváků, ale uznávané a oblíbené pražské popové skupiny Tata bojs. Na albu *Kluci kde ste?*,¹⁵⁷ se v několika

¹⁵⁵ ŘÍHA, Ivo. *S městem za zády (K pojetí prostorovosti v Noční práci Jáchyma Topola)*. In: *Souvislosti: revue pro křesťanství a kulturu*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1990-. ISSN 0862-6928. Par. s. 214.

¹⁵⁶ Tamtéž, par. 215.

¹⁵⁷ Tata bojs. *Kluci kde ste?*. [zvukový záznam]. Praha: SUPRAPHON, 2007.

písniích objevuje ekologické téma. Zcela explicitně je to v písni *Chudáci*, ve které zpívají o řekách, jejichž toky se obrátí, jelikož moře budou plná vody z roztátých ledovců. Podobně je to v písni *Eko echo*:

*Zlobí se na nás naše planeta drahá,
má díru v závoji svém, za chvíli bude nahá.
Slunce paprsky snadno ledy roztaje,
společně poputujem do vodního ráje.*

Na první pohled jde o jednoduchou hříčku, ale kromě popisu stavu, směřujícího k ekologické katastrofě, zároveň nastoluje zajímavou situaci, kdy je příroda, představovaná celou zeměkoulí, v konfliktu s lidmi a jejich nešetrným chováním k ní. Na to reaguje obranou formou přírodních katastrof, což se ve skutečnosti často děje.

O nadšení Tata bojs pro ekologii svědčí také projekt Samosebou.cz na podporu osvěty třídění odpadu, pro který natočili píseň *Pěšáci* výhradně na nástroje z recyklovaných materiálů.¹⁵⁸

Petr K.: *Wormsův svět* (2009)

Petr K. neboli Petr Koťátko ve *Wormsově světě*, který je dle jeho slov¹⁵⁹ pro děti i pro dospělé, prostřednictvím svérázného vypravěče konstruuje absurdní příběh v kulisách magického realismu. Jde vlastně o bajku naruby, neboť se zde nesetkáváme se zvířaty, která mluví a chovají se jako lidé, ale s lidmi v úloze zvířat a rostlin. Morální ponaučení nechybí.

Hrabě Worms je záhadná, nikým nespátřená postava, hybatel všeho dění. Prostřednictvím Podkoního, Myslivce, Zahradníka a Cestáře verbuje nové lidi do svého „stáda“. Lidé, kteří přijímají doktrínu a kapky hraběte Wormse, ztrácí své lidství a dle svých povah se stávají třeba koňmi, vlky anebo hady, ale i keři nebo patníky v lesích a zahradách na jeho panství. Jejich proměna je však pouze domnělá, spíš než k fyziologickým změnám dochází ke změnám v myšlení a vnímání sebe a okolí. Každý člen Wormsova stáda (nebo záhonu) získává nejen novou identitu, ale také stabilní pozici v jasně strukturovaném společenství.

Wormsova nová příroda je vlastně náhradním řešením staré přírody, která je „jako kruté divadlo, v němž všechna svítání, západy slunce a další 'scénické triky' tvoří jen pozadí pro permanentní vraždění na zemi, pod zemí, ve vzduchu i v moři – a v knize nenajdete žádný pokus

¹⁵⁸ Tata bojs: *Pěšáci (100% recyklovaná verze)*. [on-line] YouTube. Publikováno 26. 2. 2013 [cit. 2013-06-16] Dostupné z <http://www.youtube.com/watch?v=tCAhyqBATJ0>

¹⁵⁹ CHARVÁT, Jakub. *Rozhovor s Petrem Koťátkem*. [on-line] *Nekultura*. ISSN 1802-0526. Publikováno 16. 1. 2010 [cit. 2013-06-07] Dostupné z <http://www.nekultura.cz/literatura-rozhovor/rozhovor-s-petrem-kotatkem.html>

*překrýt tento obraz jiným nebo ho alespoň trochu vyretušovat*¹⁶⁰

Přes všechny zápory přirozeného světa ale některé postavy pochopí, že je „lepší než jakýkoli jiný, který kdy vymyslel nebo vymyslí Worms“¹⁶¹ a pomohou prohlédnout a nabýt zpět svobodu i ostatním.

Popis Wormsova pokusu o nastolení zdánlivě spravedlivého světa je metaforou, kde „nová příroda“ zastupuje řešení úniku z neutěšených situací formou kontraproduktivních řešení. Wormsovy kapky, jako prostředek změny, kterým se tak děje, připomínají drogy, uspořádání Wormsova světa zase totalitní režim.

Již v roce 1988 začalo fungovat Hnutí Duha, ale zejména po roce 1989 se začaly častěji objevovat nezávislé iniciativy věnující se ekologii a ochraně přírody. Obrodil se a osamostatnil Československý svaz ochránců přírody, podobně i Hnutí Brontosaurus, které se zcela zbavilo závislosti na politických strukturách, nicméně se také začalo orientovat hlavně na pořádání táborů a víkendových akcí, kde ekologické projekty nehrají dominantní roli.¹⁶² Hned po revoluci, jako v první postkomunistické zemi, zde byla v roce 1991 založena pobočka Greenpeace. Již v letech 1984, 1987, 1989, 1990 a dříve v roce 1991 proběhly na území Československa ojedinělé jednorázové akce této mezinárodní organizace.¹⁶³ K dalším bezprostředně po revoluci vzniklým významnějším organizacím patří Děti Země. Vedle nich existuje řada občanských sdružení a iniciativ, která se ekologickým tématům věnuje na regionální či lokální úrovni.

---

¹⁶⁰ Tamtéž.

¹⁶¹ K., Petr. *Wormsův svět*. Brno: Druhé město, 2009. ISBN 978-80-7227-292-1. Cit. s. 294.

¹⁶² PTÁČEK, Ladislav, ed. *Dobrovolná ochrana přírody v České republice: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Český svaz ochránců přírody, Ústřední výkonná rada, 2005. ISBN 80-86770-08-7. Par. s. 11-12.

¹⁶³ 20 let Greenpeace ČR [on-line]. Greenpeace Česká republika. Publikováno 24. 11. 2011 [cit. 2013-6-24]. Dostupné z <http://www.greenpeace.org/czech/cz/O-nas/20/>

Závěr

Na předchozích několika desítkách stran je výsledek mého pokusu o společensko-kulturní průřez bezmála dvěma sty let napříč třemi staletími a několika vývojovými etapami ve sféře komerční, historické i umělecké na příkladech různých literárních, hudebních i filmových žánrů. Zabrousil jsem na pole filosofie, sémiotiky, estetiky, historie, environmentální i literární vědy. Kde to bylo možné, odvolával jsem se na autority, v opačném případě jsem se pustil do vlastní analýzy.

Podařilo se mi nashromáždit poměrně značné množství různých příkladů, kde se příroda objevuje v různých souvislostech. A jsem si vědom, že se jedná o zlomek možných souvislostí. Chybí například bližší analýza zahrádkářství. To by bylo částečně podchytitelné z kronik Zahrádkářských kolonií a osad, případně z časopisu Českého zahrádkářského svazu s výmluvným názvem *Zahrádkář*. O popularitě této činnosti svědčí i televizní pořady *Receptář*, resp. *Receptář prima nápadů*, *Jak na to*, *Rady ptáka Loskutáka* a další. Zároveň je na cílovou skupinu zahrádkářů cílená reklama na náradí i plodiny. To by si ale vyžádalo další rozšíření záběru práce, už tak velmi širokého.

Jsem si vědom, že rozsahem práce jsem takřka vyloučil hlubší zkoumání zachycených jevů, ale věřím, že jejich pestrost a vzájemné paralely či kontrasty jsou dostatečně zajímavým východiskem pro závěrečné vyvozování.

Předpokládal jsem, že bude možné odvodit, jak se význam přírody, resp. přístup k ní, měnil na časové ose. Jenže vývoj, který je zachycený třeba v dějinách estetiky, kdy se v různých obdobích měnil význam přírodních objektů od dominantní role k ignoraci a zase zpět, v jiných odvětvích nenastal.

V jednom období tak snadno nalezneme zcela protichůdné postoje. Městský realismus druhé poloviny 19. stol. přírodu nezná, ale naopak současně se rozvíjející naturalismus z ní vychází. Tramping se na jednu stranu vyvíjel, ale na druhé straně v některých případech regresivně ve vztahu k přírodě, kdy se trampské chaty proměňovaly v letní byty.

Jasnější vývoj provází ochranu přírody. Od prvních pokusů o konzervaci určitých lokalit po aktivní ochranu druhů se ochrana přírody (ať už živelně či pod dozorem státu) posunula k ochraně celých ekosystémů a koncepčním řešením. Navíc se změnilo i chápání úlohy člověka, který, pokud je nahlížen jako součást přírody, se také stává předmětem ochrany. Minimálně se ochrana člověka objevuje jako argument proti pěstování geneticky modifikovaných potravin.

Jako neúspěšná se ukázala i snaha zobecnit výklad jednotlivých typů zastoupení přírody. Les

může být zdrojem obživy a bezpečí, ale stejně tak i tajemství, strachu nebo jen prázdnou kulisou či naopak prostorem k projekci vysněné westernové krajiny. Vždy záleží na daném kontextu, a na „čtenáři“, resp. subjektu, který k přírodě přistupuje.

Setkali jsme se s přírodou jako místem úniku, přírodou jako zárukou kvality, přírodou jako symbolem čistoty, přírodou jako nadřazenou entitou. To vše jsou legitimní příklady její percepce, problém je v tom, co je oním znakem, který je v mýtu ve funkci označujícího. Stačí, abychom za přírodu prohlásili trávník o výměře deseti metrů čtverečních, a mohli tak utéct do její zeleně z šedi města? Svým vznikem a sterilní čistotou je takový prostor skutečné přírodě vzdálen. Příroda je místem klidu a relaxace, jak se ukázalo na předložených příkladech, ale tato premisa nemůže být naplněna, pokud park, byť sebezelenější, bude uprostřed bytové zástavby a nedaleko dopravních komunikací. S mýtem přírody, který se jako přírodní pouze tváří, aby parazitoval na kvalitách a hodnotách spojovaných s přírodou, se setkáváme nejen v reklamě, ale i v přístupu lidí, kteří se vydávají do přírody, ale přitom do styku s ní vůbec nepřijdou, pokud dojedou vozem přímo ke své elektrifikované chatě. Jde jen o vyprázdněné gesto.

I přes všechny posuny významu a dějinné události, se nejčastěji a nejvýrazněji příroda objevuje jako místo úniku. Pobyt v přírodě jako únik od těžkosti všedních dní byl a stále je vyhledávaný, jen se mění možnosti, jakými je dosahován. Stejně tak se proměňují subkultury, u kterých představuje hlavní náplň činnosti a podstatu jejich filosofie.

Jisté je, že na zatravněné střeše bytového komplexu se únik do přírody nepovede.

Přehled literatury a použitých zdrojů

Almanach - 100 let skautingu v Třebechovicích p. Orebem. Třebechovice pod Orebem: Junák - svaz skautů a skautek ČR, středisko Františka Barvíře Třebechovice pod Orebem, 2012. ISBN: 978-80-260-2948-9.

20 let Greenpeace ČR [on-line]. Greenpeace Česká republika. Publikováno 24. 11. 2011 [cit. 2013-6-24]. Dostupné z <http://www.greenpeace.org/czech/cz/O-nas/20/>

Historie československého woodcraftu. [on-line]. Liga lesní moudrosti, Praha. [cit. 2013-05-22] Dostupné z http://www.woodcraft.cz/index.php?right=historie_cswoodcraft&lan=cs.

Historie KČT [on-line]. [cit. 2013-04-20] Dostupné z <http://www.kct.cz/cms/historie-kct>.

Ruralismus, jeho kořeny a dědictví: osobnosti, díla, ideje: sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 22.-23. dubna 2005 v Sedmihorkách. Semily: Státní okresní archiv Semily, 2005. Z Českého ráje a Podkrkonoší, suppl. 10. ISBN 80-86254-12-7.

Výroční zpráva 2011 [on-line] Junák – svaz skautů a skautek ČR [cit. 2013-06-20] Dostupné z http://www.skaut.cz/sites/default/files/vyrocní_zprava_junaka_2011_0.pdf

Výroční zpráva 2011 [on-line] Liga lesní moudrosti [cit. 2013-06-20] Dostupné z http://www.woodcraft.cz/download/cojellm/vyrocní_zprava_2011.pdf

ZÁSADY NÁZVOSLOVÍ PŘI HODNOCENÍ „PŘIROZENOSTI“ LESNÍCH POROSTŮ [on-line]. [cit. 2013-04-30] Dostupné z <http://www.pralesy.cz/?id=5976>

BARTHES, Roland. *Mytologie.* Praha: Dokořán, 2004. ISBN: 978-80-7363-359-2.

BENEŠ, Dušan: *Staré pověsti skautské z Uherského Hradiště. Z letopisů kmene řvavých.* Uherské Hradiště: Psohlavci, středisko Junáka v Uherském Hradišti, 1993. ISBN: 80-900026-9-2.

BOROVÍČKA, Václav Pavel. *Chalupáři.* Praha: XYZ, 2009. ISBN 978-80-7388-243-3.

BULLOUGH, Edward: *‘Psychická distance’ jako faktor v umění a estetický princip.* In: Estetika, Vol. 32, No. 1, 1995.

CURTIUS, Ernst Robert. *Evropská literatura a latinský středověk.* Praha 1998. ISBN 80-86138-07-0.

ČAPEK, Josef a PAPCUNOVÁ, Jana, ed. *Lelio; Pro delfína; Stín kapradiny; Kulhavý poutník.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2005. ISBN 80-7106-781-4.

ČAPEK, Karel. Hordubal. Praha: Academia, 2009. ISBN 978-80-200-1699-7.

ČAPEK, Karel. Zahradníkův rok. Praha: Studio trnka, 2009. ISBN 978-80-87209-32-5.

ČEP, Jan: *Zeměžluč, Letnice, Děravý plášť.* Praha: Československý spisovatel. 1969.

ČERNÝ, Václav. *Knížka o Babičce.* Praha: Lidová demokracie, 1963.

- DOLEŽEL, Lubomír. *Heterocosmica, Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum, 2003. ISBN: 80-246-0735-2. S. 30-32.
- DOLEŽEL, Lubomír. *Narativní způsoby v české literatuře*. Praha: Český spisovatel, 1993. ISBN: 80-202-0418-0.
- DURDÍK, Josef. *Všeobecná aesthetika*. Praha: I. L. Korber, 1875.
- ECO, Umberto. *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Argo, 2006. ISBN: 80-7203-706-4.
- ECO, Umberto. *Šest procházek literárními lesy*. Olomouc: Votobia, 1997. ISBN: 80-7198-248-2.
- FOGLAR, Jaroslav, DOBROVODSKÝ, Vladimír. *Rychlé šípy*. Praha: Olympia, 2007. ISBN 978-80-7033-977-02007.
- FOGLAR, Jaroslav. *Strach nad Bobří řekou*. Praha: Olympia, 1990. ISBN: 80-7033-042-2.
- FOGLAR, Jaroslav. *Chata v Jezerní kotlině*. Praha: Albatros, 1989.
- HARKINS, E. William. Form and thematic in Karel Čapek's trilogy. In: *The Slavic and East European Journal*. American Association of Teachers of Slavic and East European Languages, 1958.
- HARKINS, E. William. *Imagery in Karel Čapek's Hordubal*. Publications of the Modern Language Association of America, 1960
- HAVLÍČEK, Dušan. *Listy v exilu: obsahová analýza časopisu Listy, který v letech 1971 až 1989 vydával v Římě Jiří Pelikán..* Olomouc: Burian a Tichák, 2008. ISBN 978-80-903687-7-4.
- HODROVÁ, Daniela (ed.). *Poetika míst: Kapitoly z literární tematologie*. Praha: H+H, 1997. ISBN 80-86022-04-8.
- HOSTINSKÝ, Otakar, *Studie a kritiky*. Praha: Československý spisovatel, 1974.
- HURIKÁN, Bob. *Dějiny trampingu*. Praha: Novinář, 1990. ISBN: 80-7077-432-0.
- CHARVÁT, Jakub. *Rozhovor s Petrem Koťátkem*. [on-line] *Nekultura*. ISSN 1802-0526. Publikováno 16. 1. 2010 [cit. 2013-06-07] Dostupné z <http://www.nekultura.cz/literatura-rozhovor/rozhovor-s-petrem-kotatkem.html>
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Čtyry doby v prvotní komunikační strategii*. In: *Literární archiv: sborník Památníku národního písemnictví*. Praha: Památník národního písemnictví, 2002. ISBN: 80-85085-59-3.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Příběh tajemného psaní: o pramenech a genezi Babičky*. Praha: Akropolis, 2001. ISBN 80-7304-015-8.
- JAKUBEC, Jan. *Dějiny literatury české*. Praha 1934.
- JIROTKA, Zdeněk. *Saturnin*. Praha: Československý spisovatel, 1990. ISBN 80-202-0031-2.
- K., Petr. *Wormsův svět*. Brno: Druhé město, 2009. ISBN 978-80-7227-292-1.

- KARPATSKÝ, Dušan. *Malý labyrint literatury*. Praha: Albatros, 2001. ISBN: 80-00-00972-2.
- KOMÁREK, Stanislav. *Příroda a kultura. Svět jevů a svět interpretací*. Praha: Academia, 2008. ISBN: 978-80-200-1582-2.
- KOMÁREK, Stanislav. *Svět jevů a interpretací*. Praha: Vesmír, 2000. ISBN: 978-80-200-1582-2.
- KONEČNÝ, Jaromír. *Moravská rapsodie*. Praha: Labyrint, 2008. ISBN: 978-80-85935-68-4.
- LENDEROVÁ, Milena a kol. *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století. II. díl: Život všední i sváteční*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2005. ISBN 80-7194-756-3.
- LIBROVÁ, Hana. *Láska ke krajině?* Brno: Blok, 1988.
- LOUŽIL, Jaromír. *Poznámky k „filozofii lásky“ ve Čtyřech dobách Boženy Němcové*. In: *Literární archiv č. 34 – Božena Němcová*. Praha: Památník národního písemnictví, 2002.
- LURKER, Manfred. *Slovník symbolů*. Praha: Euromedia Group, 2005. ISBN: 80-242-1588-8.
- MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu*. Praha: Československý spisovatel, 1983.
- MÁCHA, Karel Hynek. *Máj*. Praha: Československý spisovatel, 1987.
- MOIDL, Zdeněk, MOIDLOVÁ, Olga a SMLSAL, Josef. *Kronika východočeského trampingu: Chrudimsko 1912-2008*. Liberec: Rosa, 2008. ISBN 978-80-239-8345-6.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Kapitoly z české poetiky. Díl II, Významová výstavba a kompoziční výstavba epiky Karla Čapka*. Praha: Svoboda, 1948.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. *Kapitoly z české poetiky. Díl III, Máchovské studie*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1948.
- NĚMCOVÁ, Božena. *Babička*. Praha: Albatros 1961.
- NĚMCOVÁ, Božena. *Čtyři doby*. Praha: Československý spisovatel, 1974.
- NEUVIRT, Miroslav. *Bylo to dávno před lety: chaty a chataři v údolí řeky Střely*. Plzeň: Petr Mikota, 2013. ISBN 978-80-87170-25-0.
- NOVÁK, Arne. *O Teréze Novákové*, Česká Třebová: Fr. Lukavský. 1930.
- NOVÁKOVÁ, Tereza. *Úlomky žuly*, Praha: Odeon, 1974.
- NÜNNING, Ansgar. *Lexikon teorie a literatury*. Brno 2006. ISBN 80-7294-170-4.
- OLINS, Wally. *O značkách. O značkách*. Argo/Dokořán, Praha 2009. Překlad Hana Loupová. ISBN: 978-80-257-0158-4.
- OUŘEDNÍČEK, M., *Sociální geografie Prahy* [online] Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje. Publikováno 2003 [cit. 2013-5-5]. Dostupné z: <http://www.natur.cuni.cz/~slamak/sgp/sgp.html>

- PATOČKA, Jan: *Kulhavý poutník Josef Čapek*. In: PATOČKA, Jan. *Umění a čas I: Sebrané spisy*. Praha: OIKOYMENH, 2004. ISBN: 80-7298-113-7.
- PAULÍK, Jaroslav Jan. *Arizona*. Praha: Československý spisovatel, 1980.
- PECHA, Libor. *Woodcraft: Lesní moudrost a Lesní bratrstvo*. Olomouc: Votobia, 1999. ISBN: 80-7198-353-5.
- PELC, Jan. *...a bude hůř*. Praha: Maťa, 2007. ISBN: 978-80-7287-128-5.
- PETROVÁ, Jana. *Zapomenutá generace 80. let 20. století: (nezávislé aktivity a samizdat na Plzeňsku)*. Plzeň: Jana Petrová ve spolupráci se Sdružením občanů Exodus, 2009. ISBN 978-80-254-4112-1.
- RADA, Vlastimil, ŽÁK, Jaroslav. *Dobrodružství šesti trampů*. Praha: Česká televize 2012. ISBN: 978-80-7404-087-0.
- PTÁČEK, Ladislav, ed. *Dobrovolná ochrana přírody v České republice: historie, současnost a perspektivy*. Praha: Český svaz ochránců přírody, Ústřední výkonná rada, 2005. ISBN 80-86770-08-7.
- RAIS, Karel Václav. *Západ*. Praha: Odeon, 1984.
- RAIS, Karel Václav. *Kalibův zločin*. Praha: Lidová demokracie, 1958.
- RUBEŠ, František Jaromír. *Výbor z prací*. Praha: Máj, 1905.
- ŘÍHA, Ivo. *S městem za zády (K pojetí prostorovosti v Noční práci Jáchyma Topola)*. In: *Souvislosti: revue pro křesťanství a kulturu*. Praha: Sdružení na podporu vydávání časopisů, 1990- . ISSN 0862-6928.
- SEKANINA, František.: *O významu a životě Františka Jaromíra Rubeše*. In: RUBEŠ, J. F.: *Výbor z prací*. Praha: Máj, 1905.
- STIBRAL, Karel, DADEJÍK, Ondřej, ZUSKA, Vlastimil. *Česká estetika přírody ve středoevropském kontextu*. Praha: Dokořán, 2009. ISBN: 978-80-7363-247-2.
- SVOJSÍK, Antonín Benjamin. *Základy junáctví*. Praha: Merkur 1991. ISBN 80-7032-001-x.
- ŠALDA, František Xaver. *Mácha snivec i buřič*. In: ŠALDA, F. X. *Studie z české literatury. Soubor z díla F. X. Šaldy* 8. Praha: Československý spisovatel, 1961.
- TATA BOJS. *Kluci kde ste?*. [zvukový záznam]. Praha: SUPRAPHON, 2007.
- TOPOL, Jáchym. *Noční práce*. Praha: Hynek – Torst, 2001. 80-7215-136-3.
- VANĚK, Václav. *Disharmonie: příroda - společnost - literatura*. Praha: Dauphin, 2009. ISBN 978-80-7272-212-9.
- VODIČKA, Felix. *Svět literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1967.
- WAIC, Marek a KÖSSL, Jiří. *Český tramping 1918-1945*. Praha: Práh, 1992. ISBN 80-900835-7-9.

ZAHRÁDKA, Milan. *Bažanti a štemply, aneb, Jak jsme tremovali v "sedmdesátech"*. Milan Zahrádka, ISBN 978-80-254-7448-8.

ZAHRADNÍČEK, Jan. *Jan Čep*, In: *Jan Čep – Jan Zahradníček, Korespondence, I.díl.* (ed. Mojmír Trávníček), Praha: Aula, 1995. ISBN: 80-902667-8-9.

ZAPLETALOVÁ, Veronika a CÍLEK, Václav. *Chatařství: architektura lidských snů a možností = Summerhouses: the architecture of human dreams and possibilities*. Brno: ERA, 2007. ISBN 978-80-7366-086-4.

ZEMKOVÁ, Michaela. *Nová divočina*. In: *Nový prostor*, č. 356. 2010.

ZEMKOVÁ, Michaela. *Význam spontánní sídelní zeleně na příkladu hlavního města Prahy*. Diplomová práce FŽP ČZU. Praha 2008.